

Open Monumentendag Mechelen

Zondag
13 september 2020

Het recept van Open Monumentendag is eenvoudig: op de tweede zondag van september stellen honderden monumenten in heel Vlaanderen hun deuren open. Al sinds het ontstaan van dit evenement in 1989 neemt Stad Mechelen deel. En ook voor deze 32ste editie zijn we nog lang niet uitgepraat. Open Monumentendag is het bewijs dat bekend én minder bekend onroerend erfgoed blijft boeien.

Dit jaar zetten 16 erfgoedparels in Mechelen hun deuren open. Natuurlijk zorgen we ervoor dat je de opengestelde locaties in alle veiligheid kan bezoeken. We focussen op enkele unieke buitenlocaties en inspirerende monumenten die groot genoeg zijn om de nodige afstand tussen bezoekers te garanderen.

Adellijke scholen

Door de vaak grote omvang van Mechelse scholen konden we inspelen op het Europese monumententema 'onderwijs'. Maar liefst drie scholen - telkens met een adellijke achtergrond - nemen deel. BimSem heet je van harte welkom in het 18de-eeuwse Hof van Coloma, bijna 20 jaar na de laatste openstelling tijdens Open Monumentendag.

Aan het Berthoudersplein kan je rond de net gerestaureerde buitenzijde van het Hof van Nassau lopen.

En in KA Campus Pitzemburg kan je door de 18de-eeuwse hoofd vleugel wandelen. In de sfeervolle gang achteraan de Faydherbevluging maak je kennis met werken van verschillende kunstenaars die een band delen met de school.

Kerken blijven verrassen

In onze zoektocht naar grote monumenten kwamen we bijna vanzelf uit bij de vele mooie kerken die onze stad rijk is.

In een aantal van deze kerken kan je deelnemen aan een vooraf te reserveren wandeling rond barok. Of sta in elke kerk even stil bij een korte toelichting over een in het oog springend barokmeubel: de preekstoel.

Wie vooraf reserveert, kan ook een plek bezoeken waar je allicht nooit eerder was: de imposante houten - en voor een stukje betonnen - dakkap van de Sint-Romboutskathedraal.

Exclusief is ook de openstelling in avant-première van de bijna voltooide interieurrestauratie van de Begijnhofkerk. Pas vanaf eind dit jaar zal die weer publiek toegankelijk zijn.

De Kerk van het Heilig Hart van Jezus in de Adegemstraat is nog 'maar' net iets meer dan een eeuw oud, maar het verrassend ruime en rijkelijke gebouw is zeker een bezoekje waard. De mensen van de Russisch-orthodoxe parochie van de H. Teofanie geven je ook graag een woordje uitleg bij de eigen voorwerpen en gebruiken van hun gemeenschap.

Ontdek verder

Ons programma reikt ook buiten de stadsvesten. Met het park van kasteel De Borght in de Lakenmakersstraat stelt een buitenlocatie met allure de deuren open. In Battel kan je terecht in de vroegere Sint-Jozefkerk. Toen Brouwerij Het Anker het gebouw begin dit jaar kocht om het een nieuwe functie te geven was het ver van leeg. Bijna 300 kleine en grote voorwerpen hadden nood aan een passende herbestemming. Welke dat waren, verneem je in een expo die je met plannen en foto's een overzicht geeft van de geschiedenis van de kerk.

Ga zeker ook in Heffen langs. Een expo in de Sint-Amanduskerk vertelt over de rijke geschiedenis van dit eeuwenoude gebouw. En aan de overkant van de straat ontvangen Maarten Van Essche en zijn vrouw je in de vroegere pastorie, die binnenkort een nieuwe bestemming krijgt.

Alexander Vandersmissen, Burgemeester
Koen Anciaux, Schepen van Financiën, Gebouwen, Eigendommen,
Monumenten, Landbouw en Dierenwelzijn

Hoe bezoek je veilig Open Monumentendag?

- Vrijwilligers van Open Monumentendag zien erop toe dat er nooit te veel bezoekers in één locatie zijn. Het kan zijn dat je even moet wachten tot je de locatie kan bezoeken.
- Hou altijd 1,5 meter afstand. De opengestelde locaties zijn daarvoor groot genoeg.
- Het dragen van een mondkap is verplicht.
- Raak tijdens je bezoek zo weinig mogelijk aan, en was of ontsmet regelmatig je handen.
- Hoest of nies in je elleboog en gebruik papieren zakdoekjes.
- Blijf thuis als je ziek bent.

www.mechelen.be/coronavirus

- 1. **Kerk van het Heilig Hart van Jezus**
Russisch-orthodoxe parochie van de H. Teofanie
Adegemstraat 95
- 2. **Hof van Nassau** - Freinetschool Villa Zonnebloem
Berthoudersplein 22
- 3. **Hof van Coloma** - Berthoutinstituut-Klein Seminarie
Bleekstraat 5
- 4. **Busleyden Atheneum** Campus Pitzemburg
Bruul 129
- 5. **Het Predikheren**
Goswin de Stassartstraat 88
- 6. **Begijnhofkerk**
Nonnenstraat 28
- 7. **Sint-Romboutskathedraal - dakkap**
Sint-Romboutskerkhof
- 8. **Beeldend barok** - preekstoelen
Historische kerken van de binnenstad
- 9. **Kasteelpark De Borght**
Lakenmakersstraat 4
- 10. **Sint-Jozefkerk Battel**
Wolverbosstraat 42
- 11. **Sint-Amanduskerk Heffen**
Heffen-Dorp 15
- 12. **Pastorie van Heffen**
Sint-Amandusstraat 5

INHOUD

Centraal Infopunt

Uit in Mechelen
Schepenhuis - Vleeshouwersstraat 6

T 015 29 76 54 E uit@mechelen.be

W www.mechelen.be/openmonumentendag

Tijdens Open Monumentendag uitzonderlijk open van 10u tot 17u.

01

Kerk van het Heilig Hart van Jezus

 Adegemstraat 95

De kerk van het Heilig Hart van Jezus, vandaag in gebruik door de Russisch-orthodoxe parochie van de H. Teofanie, ligt aan de rand van de Heihoek. Deze wijk strekt zich uit tussen de Adegemstraat, de Hoogstraat en de stadsvesten. In de tweede helft van de 19de eeuw stonden in de vele kleine straatjes en groezelige beluiken van deze dichtbevolkte buurt arbeidershuisjes, kwartierwoningen en sporadisch wat grotere panden van kleine zelfstandigen zij aan zij. Hoewel de minderbroeders zich in 1863 in het hart van de wijk hadden gevestigd, vreesde de kerkelijke overheid voor de impact van het socialisme en het liberalisme. De parochie van Onze-Lieve-Vrouw over de Dijle, waartoe dit stadsdeel behoorde, was immers te uitgestrekt en te heterogeen om actief op de problematiek in te spelen.

Kardinaal Goossens steunt de nieuwe parochie

Kardinaal Goossens steunde het initiatief om het westelijke deel af te splitsen en om te vormen tot een zelfstandige parochie. Via stromannen kocht hij twee grote percelen in de Adegemstraat voor de bouw van een kerk, maar hij zette de eigendommen op naam van Eduard de Cocq, de latere burgemeester van Mechelen. Ondanks het ongunstige advies van het liberale stadsbestuur keurde zowel de kerkelijke als de burgerlijke overheid in 1898 de oprichting van de Heilig Hartparochie goed.

Aartsbisschop en kardinaal Petrus Lambertus Goossens speelde een belangrijke rol in de stichting van de Heilig Hartparochie.

Een neoromaans ontwerp van Henri Meyns

Nog voordat de gronden officieel aan de kerkfabriek waren geschonken, kreeg de Mechelse bouwmeester Henri Meyns de opdracht om een bedehuis te ontwerpen dat aan de behoeften van de lokale gemeenschap zou voldoen. Hoewel de voorgevel geprangd staat tussen de woonhuizen van de Adegemstraat, is het een verbluffend grote kerk die stilistisch zwaar schatplichtig is aan de romaanse architectuur van het Rijngebied.

Het ontwerp van Henri Meyns voor de zijgevel toont de verrassende grootte van de kerk, die achteraan uitgeeft op de Kromme Elleboogstraat.

Het interieur imponeert door de afwisseling van helrode baksteen voor het opgaand metselwerk en grijze natuursteen voor de decoratieve elementen. Het verzorgde voegwerk, de sobere glas-in-loodramen en de labyrintachtige tegelvloer zijn uitzonderlijk goed bewaard. De kerk werd op korte tijd gerealiseerd: op 1 april 1901 legde kardinaal Goossens de eerste steen en al op 30 mei 1902 wijdde hij ze in. De kostprijs van deze donkere, maar fraai ogende kerk staat in schril contrast met het inkomen van de meeste parochianen voor wie ze bedoeld was.

Een sobere inrichting met kwaliteitsvolle kunstwerken

Het basismeubilair om de sacramenten toe te dienen en de liturgie te vieren dateert uit het begin van de 20ste eeuw. Oorspronkelijk was het hoofdaltaar de blikvanger, maar het Tweede Vaticaans Concilie maakte dit meubel overbodig.

De bouw van de kerk verliep voorspoedig. Op 30 mei 1902, iets meer dan een jaar na de start van de werken, werd ze ingewijd door kardinaal Goossens.

In 1972 besloot de kerkraad dan ook om het bovenste deel te ontmantelen en de tafel te gebruiken als onderstel voor de orgelkast. Henri Meyns ontwierp ook de communiebank en de vier biechtstoelen tegen de buitenmuren. Wie goed kijkt, merkt trouwens dat hetzelfde siermotief ook voorkomt op de deuren van de kerk. De meeste beelden kwamen van het befaamde Gentse atelier Bressers. De kruisweg, een geschenk van de Mechelse brouwer Louis Van Breedam, veroorzaakte bij de inhuldiging in 1904 grote verontwaardiging bij Willem Rosier, de toenmalige directeur van de Mechelse academie. De Brugse schilder Karel Beyaert had ongevraagd diens ontwerpen voor de kerk van Lanaken gekopieerd.

Opmerkelijke aanvullingen

Enkele kunstwerken breken zowel in de keuze van het materiaal als in de stilistische uitwerking met het neoromaanse interieur. Dit geldt in de eerste plaats voor het prachtige wandtabernakel in het koor, uitgevoerd in witte en bruine marmer, met een rijk versierde deur in gedreven koper. De opbouw van deze opbergkast verwijst echter naar de tempels van de klassieke oudheid.

Deze prentbriefkaart toont het oorspronkelijke hoogaltaar van de kerk.

Ook het gebruik van decoratief smeedijzer strookt niet met het stijlidioom. Het hekken dat op het einde van het schip de vroegere doopkapel afsluit, is dan ook recenter. De drie koperen panelen stellen het doopsel van Christus, de neerdaling van de Heilige Geest en de Ark van Noach voor. De opzichtige preekstoel in wit geaderd grijs marmer met art-decokenmerken werd pas in 1927 geplaatst. Voor het timpaan boven het kerkportaal beeldhouwde de Mechelse kunstenaar Jef Jacobs een voorstelling van Christus als de Goede Herder.

Tot voor enkele jaren bevatte de kerk weinig interieurobjecten die de architecturale integriteit schaadden. Opmerkelijk is het wandtapijt boven het zijaltaar met een voorstelling van de verschijning van Onze-Lieve-Vrouw aan Bernadette Soubirous te Lourdes. Het werd in 1936 geweven in het atelier van Gaspar De Wit. Even uitzonderlijk is het reusachtige drieluik in geel en rood koper in het transept. Gelet op de biechtstoel vond de verschijning van Christus aan Theresia van Avila in deze kerk plaats. Het werk werd uitgevoerd door het atelier van Jean Mouffart uit Ans. Halverwege het schip staat een mooi Christushoofd van de miskende Mechelse beeldhouwer Evarist Opzommer.

Meer dan het behouden waard

De kerk van het Heilig Hart van Jezus werd in de volksmond vereenzelvigd met de achtergelegen arbeiderswijk. Het is de enige parochiekerk in neostijl in de Mechelse binnenstad en haar rijke architecturale uitwerking vraagt om een wettelijke bescherming. Deze onbeminde parel verdient het om integraal voor het nageslacht bewaard te worden. In het kader van het kerkenbeleidsplan maakt de Russisch-orthodoxe gemeenschap voorlopig gebruik van de kerk en de pastorie.

Tekst: Patrick De Greef, bouwhistoricus

02

Hof van Nassau

Freinetschool Villa

Zonnebloem

 Berthoudersplein 22

Op de speelplaats van de school tussen de Zandpoortvest en het Berthoudersplein prijkt het Hof van Nassau, het fraaie restant van een heus stadspaleis. De vroegste geschiedenis van deze site is nog vaag. Sommige historici vermoeden dat het Hof van Nassau gebouwd werd op de funderingen van het voormalige Berthoudershof, een van de 13de-eeuwse verblijven van de toenmalige heren van Mechelen. Meer zekerheid is er over het feit dat de residentie waaruit later het Hof van Nassau ontstond, in 1475 eigendom was van Jan III van Bourgondië, een buitenechtelijke zoon van de Bourgondische hertog Jan zonder Vrees.

Een residentie voor de hoge adel

Na de dood van Jan III kwam de site in handen van de schatrijke Margareta van Borsele uit Zeeland, en haar man Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuse en lange tijd een vertrouweling van het Bourgondische hof. Dat hof was aanvankelijk nomadisch en trok samen met vertrouwelingen van stad naar stad. De hoogste edelen hadden dan ook in meerdere steden een residentie. Zo ook in Mechelen, waar Karel de Stoute in 1473 het Parlement van Mechelen, de voorloper van de Grote Raad, had ingericht. Rond 1485 viel Gruuthuse in ongenade en in 1493 kwam zijn Mechelse woning in handen van Engelbert II van Nassau. Diens familie hield de residentie meer dan een eeuw in bezit en bouwde ze stapsgewijs uit tot een adellijk stadspaleis met een huiskapel, een traptoren, een gaanderij, bijgebouwen en aangelegde tuinen.

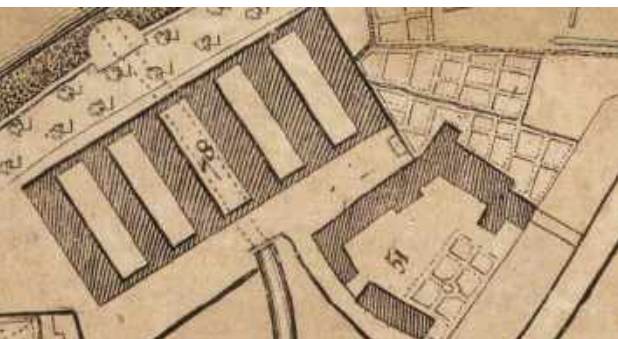
De impressie van de binnenplaats van het Hof van Nassau met galerij rond 1514 door A.F. Van Den Eynde (1793-1885), moet kritisch bekeken worden, zoals ook blijkt uit het feit dat de traptoren in werkelijkheid tegen het gebouw staat.

De neergang

Na de dood van Margareta van Oostenrijk in 1530 verloor Mechelen zijn positie als voornaamste hofstad van Brussel. Een blikseminslag in de Zandpoort - een deel van de stadsomwalling aan het einde van de Bleekstraat dat als buskruitopslag gebruikt werd - beschadigde in 1546 talloze gebouwen in de omgeving, waaronder het Hof van Nassau; daarna deemsterde de stad verder weg. Bovendien werd in 1567 de toenmalige eigenaar van het hof, Willem I van Oranje-Nassau, door de Spaanse koning Filips II vogelvrij verklaard en werden diens bezittingen in de Nederlanden in beslag genomen. Filips Willem, zijn oudste en in Spanje opgevoede zoon, kreeg veel later heel wat van zijn vaders goederen terug. Hij verkoos echter het Brusselse Hof van Nassau als verblijf en schonk het Mechelse hof aan zijn trouwe dienaar Jan-Baptist Keereman.

Het Godshuis van Nassau

In een grootse vastgoedtransactie bemiddeld door de aartshertogen Albrecht en Isabella, waarbij ook het Groot Begijnhof en de cellenbroeders betrokken waren, verkocht Keereman het hof in 1613 aan het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid. Die liefdadigheidsinstelling, nadien ook Godshuis van Nassau genoemd, liet het hof aanpassen. Zo werd de benedenzaal met kapel van het hoofdhuis verbouwd om minstens 30 aanwezigen tegelijk de mis te laten bijwonen. Het godshuis functioneerde tot halweg de 19de eeuw, al werden rond 1824 de galerij en meerdere bijgebouwen afgebroken.

Dit detail uit de gravure van de binnenstad die Joseph Hunin rond 1800 opstelde, toont de omvang van het toenmalige Godshuis van Nassau (nr. 51) en de militaire kazerne uit 1757 (nr. 78).

Deel van de kazerne

Zo'n 30 jaar later, in 1855, kocht de militaire overheid het domein als uitbreiding voor de naastgelegen, in 1757 opgerichte ruitersrij-kazerne. Om plaats te maken voor onder meer een manege, werden zowat alle gebouwen van het godshuis afgebroken. Alleen het hoofdgebouw met de kapel ontsprong de dans, doordat het werd omgevormd tot een officiersverblijf.

Groepsportret van de Mechelse brandweer voor haar kazerne in een deel van de vroegere militaire barakken aan het Berthoudersplein rond 1935.

In het begin van de jaren 1930 raakte de ruitersrij-kazerne in onbruik en werd ze verkocht aan Stad Mechelen, die er onder meer de brandweer in onderbracht. Al in 1948 ging ze echter weer over naar de Belgische staat, die ze met het stadsbestuur ruilde voor de vroegere kazerne aan de Minderbroedersgang. De stad brak kort nadien de kazerne aan de Minderbroedersgang af, met uitzondering van de Minderbroederskerk, om er dan in de jaren 1950 de academie, het cultuurcentrum en later ook het conservatorium te bouwen.

Op 18 juni 1949 werd de eerste steen gelegd van de nieuwe Rijksmiddelbare Jongensschool, gebouwd rond het behouden hoofdgebouw van het Hof van Nassau.

Op de speelplaats

De oude kazerne aan de Zandpoortvest werd al in 1949 grotendeels afgebroken voor een nieuw onderkomen voor de Rijksmiddelbare Jongensschool (RMS). Alleen een deel van de afsluitmuur en het historische hoofdgebouw van het Hof van Nassau bleven overeind. Het ministerie van Publieke Werken, dat de plannen opmaakte, keek echter niet naar het oude hof om. Het nieuwe, min of meer U-vormige schoolcomplex werd opgetrokken rond het historische gebouw, dat sindsdien midden op de speelplaats prijkt, die nu gebruikt wordt door de Freinetschool Villa Zonnebloem. Hoewel het relict van het Hof van Nassau aanvankelijk een functie kreeg als lokaal voor metaalbewerking, raakte het gaandeweg in onbruik. Een bescherming als monument in 1977 behoedde het gebouw weliswaar voor afbraak, maar niet voor leegstand en verval.

Zoals te zien op deze foto van kortgeleden, was de buitenrestauratie van het Hof van Nassau in 2019-2020 dringend.

De buitenrestauratie

Gelukkig is recent de ommekeer ingezet. Het Gemeenschaps-onderwijs, dat sinds 2000 het complex beheert, liet voor het beschermde gebouw een beheersplan opstellen dat in 2017 werd goedgekeurd. Het Architectenatelier Verwilt & Allegro bvba ontfermde zich vervolgens over de buitenrestauratie, die dit jaar voltooid werd. Nadat de geplande inrichting van leslokalen afgerond zal zijn, gaat dit bijzondere stukje Mechels erfgoed weer een nieuwe toekomst tegemoet.

Tekst: Helena ten Berge, zelfstandig bouwhistorica
Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg
Stad Mechelen

03

Hof van Coloma

Berthoutinstituut
Klein Seminarie

 Bleekstraat 5

Hoewel de huidige naam anders doet vermoeden, was het Hof van Coloma eeuwenlang verbonden met de familie Roose. Dit ambtsadelijke geslacht bracht in de 17de eeuw heel wat vooraanstaande wetgeleerden voort, van wie er verscheidene in Mechelen hebben geresideerd. In 1653 kocht Ambrosius Roose, raadsheer bij de Grote Raad, twee naast elkaar gelegen huizen in de Bleekstraat met tuinen tot aan de stadsvesten. Deze residentiële straat lag vlak bij het vroegere Paleis van Margareta van Oostenrijk waarin sinds 1616 de Grote Raad gevestigd was, en telde dan ook heel wat adellijke bewoners.

Een nieuwe woning voor Philippe Roose

Na Ambrosius' overlijden in 1655 gingen de huizen in de Bleekstraat naar zijn dochter Isabelle. Zij vererfde ze in 1694 aan de kinderen van haar kort voordien overleden broer Jean-Alphonse, raadsheer en rekwestmeester bij de Grote Raad en in 1690 verheven tot baron van Sint-Pieters-Leeuw. Twee van deze kinderen, Philippe en Alexandre, betrokken vanaf 1723 elk een woning. In 1728 werd Alexandre benoemd tot domproost van het Sint-Romboutskapittel en kocht hij een eigen stek aan de Melaan. Philippe, in 1726 aangesteld als schout van de stad en de provincie Mechelen, zag de kans schoon om op de plek van de voorouderlijke woningen een nieuwe residentie te bouwen. Het werd een waar prestige-project: ondanks zijn rijkdom uit talrijke erfenissen en zijn zeer riante jaarinkomen leende hij nog 32 000 gulden bij verschillende vooraanstaanden.

Deze realistische 19de-eeuwse voorstelling van Jan-Baptist De Noter, toont de rond 1730-1731 gebouwde residentie van Philippe Roose met maar één verdieping.

Met haar erekoer, van de straat afgesloten door een afzonderlijke U-vormige dienstvleugel, en haar achterliggende tuin sloot Rooses residentie volledig aan bij het wonen 'entre cour et jardin'. Rond 1800 maakte Joseph Hunin een gravure van de binnenstad waarop dit goed te zien is.

Wonen 'entre cour et jardin'

Rooses nieuwe stadspaleis, dat in 1730-1731 tot stand kwam, werd opgevat volgens de canon van de toenmalige Franse architectuurtheorie. Die bepaalde dat een ideaal 'hôtel de ville' werd opgetrokken rond een middenas met een centrale hal en een achterliggend salon, als verbinding tussen de erekoer vooraan en de lusttuin achteraan. Ook het interieur werd volgens de toenmalige architectuurregels ingedeeld en ingericht. Belangrijk was het nieuwe begrip 'commodité', dat meer privacy en comfort voor de eigenaars beoogde. Zo werden de dienstruimtes en de dienstrap weggeborgen in de uiterst linkse travee en vonden de keukens, was- en opslagplaatsen een plek in het souterrain. De hoofdvertrekken lagen in een U-vorm rond de centrale vestibule met beneden de representatieve ruimtes en boven de privévertrekken.

De familie Coloma

Bij zijn overlijden in 1752 liet baron Philippe Roose alles na aan zijn enige dochter Eugénie. Die bewoonde het huis in de Bleekstraat met haar moeder en haar man Charles Coloma, die tot voor hun huwelijk het rechtse buurhuis betrok (Bleekstraat 7). Nadat Eugénie en Charles op jonge leeftijd waren overleden, werden hun nog minderjarige dochter en zoon opgevangen door hun grootmoeder, de weduwe van Philippe Roose.

Jean-Ernest Coloma

Na het huwelijk van zijn zus in 1765 en het overlijden van zijn grootmoeder in 1775 werd Jean-Ernest Coloma de enige bewoner van het riante huis. De schatrijke, jonge en excentrieke baron, die nooit een beroep uitoefende, kon zich nu naar hartenlust toeleggen op zijn vele interesses als elektriciteit, telegrafie en akoestiek. De aankoop in 1780 van het aanpalende Hof van Hoogstraten, het grootse stadspaleis dat de hoogadellijke Antoine de Lalaing rond 1517-1526 had laten bouwen, was misschien ook bedoeld om de huistoren als observatiepost te gebruiken.

Herinrichting van het interieur

Mogelijk liet Jean-Ernest het huis in de Bleekstraat, dat voortaan de naam Hof van Coloma zou dragen, herinrichten na het overlijden van zijn grootmoeder in 1775. Hiervan zijn nog geen archivalische bewijzen gevonden, maar verscheidene interieurelementen lijken dit te suggereren. Zo kreeg de centrale eetkamer beneden in het laatste kwart van de 18de eeuw een uitgesproken decoratie in Lodewijk-XVI-stijl. In de sierlijke houten wandbetimmering kwamen spiegels en reliëfs in hout en stuc.

Nieuwe reliëfs met putti boven de deuren verbeelden onder meer de vier seizoenen en de aan strikken opgehangen trofeeën bevatten verwijzingen naar de kunsten en de vrijmetselarij. Typisch zijn ook de elementen die de schijn van symmetrie moesten wekken, zoals de muurkasten met een keukenlift en de twee valse vleugeldeuren aan de zijde van de vestibule. Boven bevonden zich links van de centrale salon de vermoedelijke slaapkamer in Lodewijk-XVI-stijl en de aanpalende bibliotheek. Rechts liggen twee vertrekken, met aan de vroegere tuinkant een schouw met een schildering van de achterzijde van het Hof van Coloma.

Aartsbisschop de Méan

Toen de kinderloze graaf Coloma in 1825 overleed, verkochten zijn erfgenamen meteen een deel van zijn immense bezit. De Antwerpse opkoper Michael Haegelsteen verwierf het Hof van Hoogstraten, met als voorwaarde dat hij het zou laten slopen. Toen hij het domein nog geen jaar later doorverkocht aan aartsbisschop François de Méan, stonden dan ook alleen nog de hoofd vleugel met kapel en huistoren aan de Zandpoortvest en enkele kleinere bijgebouwen overeind. In 1829 sprak de Méan zijn familiefortuin aan om het Hof van Coloma aan te schaffen.

Het Klein Seminarie

De aanleiding voor deze aankopen was de antiklerikale politiek van koning Willem I, vorst van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830). Die had in 1825 onder meer alle vrije katholieke scholen en seminaries afgeschaft. Toen hij die vier jaar later onder grote druk opnieuw toestond, stelde de Méan meteen de vroegere hoven van Coloma en Hoogstraten ter beschikking voor een nieuwe school. Dit instituut, dat bekend zou worden als het Klein Seminarie, omvatte bij de oprichting in 1830 twee afdelingen: een humaniora-opleiding van zes jaar en een afdeling wijsbegeerte van twee jaar, specifiek bedoeld als voorbereiding op de priesteropleiding aan het heropgerichte Groot Seminarie.

In de restanten van het Hof van Hoogstraten kwamen de leslokalen, de studiezaal, de refter en de slaapzalen van het internaat. De superior en de leraars namen hun intrek in het Hof van Coloma, dat ook dienst deed als spreek- en ontvangstruimte. De nieuwe functie respecteerde de indeling en de aankleding van het gebouw, dat daardoor in een vrij oorspronkelijke staat behouden bleef.

Het grote succes van het Klein Seminarie leidde al in 1835 tot de bouw van een nieuwe vleugel. Het laatclassicistische Sint-Aloysiusgebouw van een nog onbekende ontwerper verrees in het verlengde van het Hof van Coloma, maar stond er aanvankelijk los van.

Deze gravure toont het Klein Seminarie vanuit de Voochtstraat in de periode 1835-1847. Vooraan links de resterende vleugels en toren van het Hof van Hoogstraten. Rechts vooraan de in 1835 gebouwde Sint-Aloysiusvleugel. Achteraan is de tuingevel van het Hof van Coloma te zien.

Wijzigingen met respect

Al in 1847 werd de Sint-Aloysiusvleugel met vijf traveeën verlengd tot tegen het Hof van Coloma, dat door zijn lagere volume enigszins werd weggedrukt. Dat werd in 1868 verholpen door het stadspaleis een tweede verdieping te geven, die stilistisch volledig aansloot bij het bestaande gebouw. De toenmalige superior De Bleser maakte het einde van deze werken echter niet meer mee; tijdens een werfinspectie kwam hij noodlottig ten val. Door de jaren heen volgden nog verschillende schooluitbreidingen, met onder meer de neogotische Sint-Thomas- (1893) en Sint-Michielsvleugels (1897). Telkens zonder te raken aan het Hof van Coloma, waarvan het authentieke karakter niet gekoesterd werd.

In 2001-2002 voerde architectenbureau Karel Beeck een consoliderende restauratie uit van de gevels, het schrijnwerk en het dak, met behoud van zo veel mogelijk authentiek materiaal. Ook de oorspronkelijke kleurafwerking van de voor- en achtergevel werd in ere hersteld, onder meer door het baksteenmetselwerk rood te schilderen. Sindsdien vond een bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek plaats, als voorbereiding op de interieurrestauratie.

Tekst: Patrick De Greef, bouwhistorisch adviseur

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg
Stad Mechelen

04

Busleyden Atheneum

Campus
Pitzemburg

 Bruul 129

De gebouwen waarin vandaag Busleyden Atheneum Campus Pitzemburg is ondergebracht, kennen een lange geschiedenis van aanpassingen in functie van de onderwijsinstelling. Alleen de gevels herinneren ons aan de luister van de oude Commanderie van de Duitse Ridderorde. Lucas Faydherbe was vanaf 1664 betrokken bij de vernieuwing van de middeleeuwse site en op basis van zijn plannen werden het monumentale poortgebouw (1664) en de dienstvleugel (1677) opgetrokken. Het hoofdgebouw, de woonvleugel, verrees tussen 1724 en 1738.

Deze gravure van Reynier Blokhuisen uit 1734 toont de Commanderie van Pitzemburg met rechts het poortgebouw aan de Bruul en de achterliggende kapel, beide afgebroken in het begin van de 19de eeuw.

Herbestemming tot school

Na de verkoop van het domein onder het Franse bewind werd de kapel in 1822 afgebroken om een gemakkelijkere toegang te creëren naar de Kruidtuin. De stad kon in 1827 het gebouw inkopen en bracht er in 1832 het al bestaande stedelijk college onder, in 1840 herdoopt tot Collège Communal de Pitzemburg en vanaf 1850 gepatroneerd. Samengevat betekent dit: het bisdom bepaalt, de stad betaalt.

Rond 1868 werd naar plannen van stadsarchitect Victor Louckx tegen de achterzijde van de Faydherbe vleugel een nieuwe klassenvleugel gebouwd, vlakbij de toenmalige serre van de Kruidtuin.

Dit bracht de eerste verbouwingen mee. De muur tussen de twee salons beneden in de woonvleugel werd weggenomen om een kapel in te richten met twee laatclassicistische nissen. De kruisramen met in lood gevatte ruitjes werden overal verwijderd om overvloedig licht in de klaslokalen binnen te laten; ook werden er dakgoten aangebracht. In 1836 brak de stad het resterende deel van het bouwvallige poortgebouw af en construeerde met de restanten de aubetten, de twee kleine lokaaltjes aan de ingang van de Kruidtuin. Recht tegenover het hoofdgebouw werd een gelijkvloerse constructie gebouwd met onder meer latrines.

Stad en staat samen

In 1863 hernieuwde de gemeenteraad de overeenkomst met het bisdom niet. De stad en de staat bundelden hun inspanningen: het vernieuwde stedelijk college en de rijksmiddelbare jongensschool, opgericht in 1854, werden samengevoegd in Pitzemburg: twee instellingen in één gebouw onder één directie. Het kreeg wel een bibliotheek en een kabinet voor fysica voor de nieuwe wetenschappelijke afdeling.

Een nieuwe vleugel

Op 20 mei 1864 opende er ook een kostschool de deuren. De chambrettes, zoals vermeld in het internatereglement, vinden we terug op het plan van 1868 van stadsarchitect Victor Louckx voor een klassenvleugel aan de achterzijde van de historische Faydherbe vleugel. Om het grote aantal kostgangers op te vangen, kwam er in 1885 uiteindelijk een nieuw pensionaat in de Leopoldstraat. Op een plan uit 1887 zijn de slaappleaatsen inderdaad vervangen door klaslokalen en zien we ook voor het eerst een turnzaal, die nog steeds in gebruik is.

Schuiven met functies

In 1881 werd het stadscollege hervormd tot het tweetalige Athenée Royale. Hoewel de Rijksmiddelbare school en het Atheneum in 1896 opnieuw administratief van elkaar gescheiden werden, deelden ze nog steeds hetzelfde gebouw. De RMS kreeg de gelijkvloerse verdieping toegewezen, het atheneum de bovenste. De prefect van het atheneum kon over de bovenverdieping van het hoofdgebouw beschikken voor zijn persoonlijke vertrekken. Voor de directeur van de RMS werd het huis in de Bruul aangekocht, naast de aubetten. Het zou later de portierswoning worden. Vanaf 1928 verlieten de studieprefecten hun ambtswoning, waarna de vrijgekomen vertrekken in het hoofdgebouw omgevormd werden tot zalen voor fysica, scheikunde en biologie.

De lage gebouwen links op deze briefkaart werden in 1957 vervangen door een nieuwe vleugel in opdracht van het ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw.

De door Lucas Faydherbe ontworpen dienstvleugel werd in de jaren 1990 vrij 'hard' gerestaureerd.

Vernielingen en nieuwbouw

Op de eerste avond van de Tweede Wereldoorlog raakten brandbommen de Faydherbevleugel. Op het dak na bleef de schade beperkt. De hopeloos verouderde en beschadigde gebouwen zouden een ware metamorfose ondergaan. In 1957 huldigde de school een nieuwe vleugel in met modern sanitair en zeven klaslokalen.

In 1959 werd de voormalige woonvleugel grondig aangepakt: alleen de trap, de buitendeuren en enkele binnendeuren overleefden de modernisering. Tegelijkertijd werden vier klaslokalen omgevormd tot keukens en refter. De heropbouw van het vernielde dak dateert eveneens uit deze periode. De historische Faydherbevleugel kreeg opnieuw een zadeldak, de 19de-eeuwse aanbouw een plat dak.

In 1964 werd de vleugel met laboratoria voor fysica, scheikunde en biologie en een moderne turnzaal aan de kant van de Kruidtuin in gebruik genomen. Hiertoe waren de vernielde serres in de Kruidtuin afgebroken.

Klaar voor de toekomst

Pas in de jaren 1990 werden de gevels van de Faydherbevleugel 'gerestaureerd'. Nog maar enkele jaren geleden werden de daken van de beschermde vleugels volledig onder handen genomen om de volgende decennia te doorstaan.

Tekst: Jeroen Van der Auwera, directeur Busleyden Atheneum Campus Pitzemburg

05

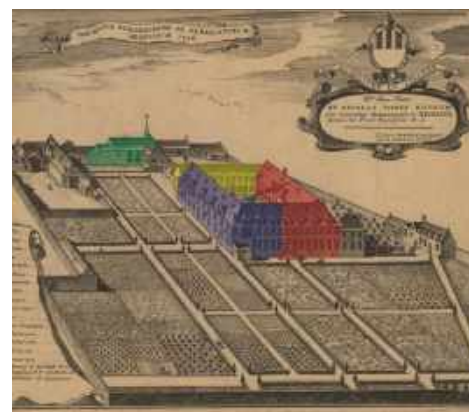
Het Predikheren

Goswin de Stassartstraat 88

Nadat protestantse troepen in 1629 's-Hertogenbosch innamen, vertrokken de predikheren daarvandaan op een lange zwerftocht die hen uiteindelijk in 1651 in Mechelen bracht. Enkele jaren later startten ze er de bouw van een nieuw klooster op een ruim terrein tussen de huidige stadsring en de Jodenstraat. De opzet daarvan bestond zoals gebruikelijk uit een centrale binnenplaats met daarrond een pandgang die uitgaf op de gemeenschapsruimten (kerk, refter); boven bevonden zich de bibliotheek en de cellen van de broeders. Volgens het ideaal van armoede dat deze bedelorde voorstond, kreeg het klooster een zeer sobere bak- en zandsteenarchitectuur, alleen verlevendigd door barokke toegangsportalen.

Een gefaseerde bouw

Door hun beperkte financiën moesten de Mechelse predikheren de bouw spreiden over vier fasen, die in totaal bijna 80 jaar in beslag namen. Alles wijst erop dat de paters zowel instonden voor het ontwerp als voor (een deel van) de bouw.

Deze pentekening van Jacobus Harrewijn toont het klooster in 1716. Op de hoek met de Jodenstraat bevond zich de voorlopige kerk (groen). Vooraan het klooster met de vleugels uit de eerste (paars), tweede (rood) en derde (geel) bouwphase.

De eerste fase (1657-1661) startte met de inrichting van een kleine voorlopige kerk langs de Jodenstraat. Tegelijk werden even verderop - zodat er ruimte bleef voor een grotere kerk - de oostvleugel en een deel van de noordvleugel gebouwd.

De afgewerkte gevels en daken van de pandhof. © Luuk Kramer

Tijdens de tweede fase (1681-1684) werden de noord- en westvleugel voltooid. De paters zetten daarbij het bestaande plan verder; alleen details als een iets mooiere kroonlijst wijzen op de latere bouwdatum. Een duidelijk verschil is er wel in de pandgang, die hier zeilgewelven kreeg met een variatie van geometrische traceringen.

De derde fase (1686-1689) betrof de bouw van de laatste klooster-vleugel. Die omvatte beneden alleen een deel van de pandgang. Op de verdieping kwam de bibliotheek, een belangrijke plek onder een monumentaal zeilgewelf met figuratieve elementen, gordelbogen en figuratieve kraagstenen.

Tijdens de vierde fase (1720-1735) verrees op de hoek van de Jodenstraat en de Goswin de Stassartstraat een nieuwe kerk. De driebeukige, basilicale ruimte met een driezijdig koor is mogelijk een ontwerp van de Mechelse predikheer Philippus Meulemans (*1742). Ook de kerk was sober: het barokke toegangsportaal en de zeilgewelven van de middenbeuk (gedateerd '1733') vormen de belangrijkste decoraties. De bouw van de kerk nam 15 jaar in beslag; het bovenste deel van de voorgevel werd nooit voltooid.

De militairen nemen over

In 1796 legde de antiklerikale Franse bezetter beslag op het klooster, dat in 1802 door de pas opgerichte Mechelse Commissie voor Burgerlijke Gast- en Godshuizen verbouwd werd tot een openbare zorginstelling voor ouderen. Amper zeven jaar later kreeg het klooster een nieuwe bestemming als militair hospitaal, dat na het interbellum werd omgebouwd tot een militair opleidingscentrum.

De vroegere kloosterbibliotheek werd in de militaire periode onder andere gebruikt als slaapzaal.

De ontwerpers kozen voor een 'zacht' restauratieconcept, waarin sporen van de lange bouwgeschiedenis zichtbaar bleven.

Het verval treedt in

Al deze aanpassingen gebeurden zonder enig respect voor het historische karakter. Zo werden in de kerk twee tussenniveaus aangebracht om te dienen als artilleriemagazijn. Nadat die niveaus in 1946 opbrandden, kreeg de kerk wel een nieuw, stomper dak met metalen vakwerkspanten maar nadien werd ze aan haar lot overgelaten. In 1975 verhuisden alle militairen naar Peutie. Stad Mechelen kocht het leegstaande complex in 1982, twee jaar na de bescherming als monument, ze liet zowat alle recente aanbouwen slopen en richtte de tuin in als een buurtterrein. In 2000 werd het gebouw eigendom van een projectontwikkelaar, die het na nogmaals tien jaar leegstand weer verkocht aan de stad.

Herbestemming tot stadsbibliotheek

Op 30 juli 2010 besloot het Mechelse stadsbestuur om het predikherenklooster in te richten als bibliotheek. Via de wedstrijdprocedure Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester werd Korteknie Stuhlmacher Architecten in samenwerking met Callebaut Architecten en Bureau Bouwtechniek aangesteld als ontwerper. Die vonden het een prachtig idee dat een bibliotheek die het verhaal centraal stelt, zelf haar eigen verhaal aan de eeuwenoude historie van het klooster zou toevoegen. Daarom lieten ze de verschillende 'verhaallijnen' van het gebouw in het ontwerp doorklinken. Het 'zachte' restauratieconcept liet zoveel mogelijk sporen van de lange bouwgeschiedenis zichtbaar. De ontwerpers accepteerden de onvolkomenheden door de verwaarlozing en de vele verbouwingen, en interpreteerden ze als een architecturale en een educatieve meerwaarde.

Doordachte technieken

Een ontwerp dat alle tijdlagen zichtbaar laat, had ook technische gevolgen. Noodzakelijke ingrepen, zoals het verstevigen van de zoldervloer en het toevoegen van nieuwe trappen en een lift, werden zorgvuldig ingepast in de bestaande structuur. Deze ingrepen zijn omkeerbaar en aanpasbaar, onder meer dankzij zoveel mogelijk duurzame houtbouwsystemen. De optie om de historische onvolkomenheden van de binnen- en buitengevels zichtbaar te laten, verhinderde een traditionele muurisolatie. Vloerverwarming en een houten lambrisering maken de ruimten toch comfortabel. Door de hoge isolatiewaarde van de zolder en de nieuwe, goed geïsoleerde ramen is het gebouw ook energiezuinig. Dankzij technieken zoals warmte-koude-opslag en een fotovoltaïsche installatie op een gedeelte van het kerkdak, ontstaat er een duurzaam geheel dat ruimtelijk en technisch voldoet aan alle eisen van een hedendaags gebouw.

Door de historische onvolkomenheden van de binnen- en buitengevels zichtbaar te laten was een traditionele muurisolatie niet mogelijk. Vloerverwarming en een houten lambrisering maken de ruimten toch comfortabel. © Foto @ MJ Smets / Schulz Benelux

De voormalige kloosterbibliotheek is ingericht als een rustig studievertrek. © Foto @ MJ Smets / Schulz Benelux

Een verdeling in zones

Bij de herbestemming werd de bibliotheek verdeeld in drie zones, die elk een aparte plek kregen in het gebouw. De zone 'nabij' staat voor de publieksfuncties. Zo is er beneden ruimte voor ontmoeting en kunnen bezoekers tijdens de openingsuren terecht in de laagdrempelige Barbib. De binnenplaats dient als terras en als polyvalente buitenruimte. Het gastronomisch restaurant Tinèlle van Ken Verschueren en Jenny Callens werkt onafhankelijk van de bibliotheek en is van buitenaf toegankelijk.

De zone 'diep', waar in stilte gestudeerd kan worden, bevindt zich op de eerste verdieping boven de pandgang en in de oude kloosterbibliotheek. Er werden ook vijf ruimtes ingericht voor vergaderingen, workshops, opleidingen ... die Het Predikheren mee het label Flanders Heritage Venue opleverden.

De zone 'midden', de algemene bibliotheek, kreeg een plek in de grootste ruimte: de zolder. Ze is verdeeld in een afdeling voor jeugd en een voor volwassenen met boeken, films en hedendaagse media. Voor lezingen, educatie, werk- en gespreksgroepen zijn er afsluitbare kamers.

De restauratiewerken

De restauratie van het klooster verliep in drie fasen, die elkaar vrij snel opvolgden dankzij een meerjarige subsidiëringsovereenkomst met de Vlaamse overheid. De werken werden begeleid door het ontwerpteam THV Predikheren (Korteknie Stuhlmacher Architecten, Callebaut-architecten en Bureau Bouwtechniek nv). In september 2015 startte aannemer Renotec nv de restauratie van de daken en de zolder (fase A), van de buitengevels (fase B) en van de historische tuinmuur langs de Edgar Tinellaan, die allemaal in 2018 waren afgerond.

In september 2016 vatte Monument Vandekerkckhove nv de interieurrestauratie van het klooster aan (fase C). Een eerste deel bestond uit het herstel van de waardevolle interieurelementen zoals de baksteen-gewelven, de consolidatie van het nog resterende pleisterwerk en het plaatsen van nieuwe, historisch verantwoorde vloeren.

Het tweede deel betrof de aanpassing van het gebouw aan de bibliotheekfunctie: de noodzakelijke technieken zoals elektriciteit, verwarming, ventilatie en sanitair werden vernieuwd of aangelegd, rekening houdend met de erfgoedwaarde van het gebouw. Verder waren er aanpassingen nodig voor de verplichte brand- en isolatienormen en werden er liften ingebracht om alle niveaus voor iedereen toegankelijk te maken. Tot slot moest het gebouw ingericht worden als bibliotheek, met kastenwanden en meubilair voor onthaalbalies, werkruimtes en keukens.

Stem op Het Predikheren voor de publieksprijs Onroerend Erfgoed

Het Predikheren is een van de drie Vlaamse monumenten die kans maken op de jaarlijkse Onroerenderfgoedprijs. Daarmee belooft Vlaanderen organisaties of burgers die hun historisch erfgoed op een goede manier beheren. Ditmaal focust de wedstrijd op publiek toegankelijke gebouwen.

Naast de juryprijs maken de laureaten ook kans op de publieksprijs. Daarvoor kan je stemmen tot en met de Open Monumentendag op zondag 13 september via www.onroerenderfgoedprijs.be.

De binnen- en buitenrestauratie van de kerk wordt uitgevoerd in de periode 2020-2022.

Tijdens een feestweekend op 31 augustus en 1 september 2019 gingen de deuren van de nieuwe bibliotheek officieel open. Tussen de opening en begin februari 2020 ontving Het Predikheren al meer dan 140 000 bezoekers.

De restauratie van de kerk

Intussen is ook het dossier voor de binnen- en buitenrestauratie van de kerk (fase D1) opgemaakt. Deze werken worden uitgevoerd in 2020-2022. Daarna of deels tegelijk volgt de inrichting van de kerk (fase D2). De kerk - nog steeds een indrukwekkende ruimte - dankt haar charme niet alleen aan de goede verhoudingen en fragmenten van de oorspronkelijke inrichting, maar ook aan de vele verbouwingssporen. Behalve functies voor de bibliotheek zal de kerk ook dienst doen als multifunctionele ruimte of 'agora' voor lezingen, voorstellingen, markten en andere sociaal-culturele activiteiten. Ingrijpende verbouwingen en verdelingen worden vermeden om de bijzondere schoonheid van de ruimte te behouden. Met haar multifunctionele karakter kan de kerk deel uitmaken van de publieke zone van de bibliotheek, maar ze kan er ook los van staan.

Eveline De haes en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen en Roel Van den Brill, afdeling Kunst en Cultuur Stad Mechelen (aangepaste tekst brochure OMD 2019)

06

Begijnhofkerk

📍 Nonnenstraat 28

Binnen de beschermende, Mechelse stadsmuren

Halfweg de 13de eeuw ontwikkelde zich een begijnhof buiten de Mechelse stadsmuren dat tijdens zijn glansperiode meer dan 1500 bewoonsters telde. Dit enorme begijnhof werd in 1578 gesloopt. Pas in 1595 kregen de begijnen toestemming om zich in een 'dunbevolkte' wijk aan de stadsrand tussen de Sint-Katelijnestraat en de Nieuwe Beggaardenstraat te vestigen. In deze wijk woonden tot 700 begijnen.

Aan de Nonnenstraat bouwden ze vanaf 1629 een nieuwe kerk. Hofarchitect Jacques Francart (1582-1651) leidde vanaf 1630 de bouw van de kerk tot kort voor de inwijding in 1647. Lucas Faydherbe (1617-1697) nam de werfcontrole wellicht tijdelijk over in de periode 1644-1645.

Een rijkelijke barokke aankleding (1642-1660)

Na de realisatie van de blanke glas-in-loodramen (1642) en 10 wandaltaartjes tegen de buitenmuren (1643-1645), ontstond het idee om de zijbeuken aan te kleden met een zestigtal schilderijen met religieuze thema's (1643-1660). Hiervoor namen onder meer Jan Erasmus Quellin, Jan Cossiers, Jan Verhoeven en Theodoor Boeyermans de borstel in de hand. Bovendien werden 18 langwerpige schilderijen voorzien aan het fries (1647-1660). In 1647 werd de kerk gewit, mogelijk met lokale accenten van zwartschilderingen. Wie halfweg de 17de eeuw de begijnhofkerk binnenliep, werd overvallen door een sterk wit licht waartegen de ruim 70 schilderijen schitterend afstaken.

Tijdens de interieurrestauratie werden 21 barokke en 18 decoratieve doeken die op grote hoogte in de kerk hangen, gerestaureerd. Ook de twee schilderijen van het hoofdaltaar zijn geconserveerd. ©Joris Luyten

1. De drie doeken van Jan Cossiers die de Golgotha verbeelden, werden op een stelling in de top van de kerk geconserveerd. Bij het afnemen van de verkleurde vernis werden soms ook overschilderingen (aanpassingen / herstellingen / aanvullingen) weggenomen uit een voorgaande restauratiefase. Elke ingreep werd genoteerd in een restauratieverslag. © Sofie Stevens

2. Invullingen en scheuren in het doek werden verlijmd met polyamidelijm en warme spatula. © Sofie Stevens

3. De laatste retouches werden uitgevoerd met Gamblin Conservation Colors. Hierbij werden vooraf gemaakte kleuren zorgvuldig vermengd tot het best benaderende resultaat. © Sofie Stevens

Verdere barokke afwerking onder stimulans van pastoor Servranckx (1656-1682)

Na 1651 werden de twee bovenste delen van de voorgevel bekleed met natuursteen. Vervolgens werden de oude kerkmeubels vervangen. Er kwamen achtereenvolgens een nieuwe preekstoel (1654), vier biechtstoelen (1660-1680?), een nieuw hoofdaltaar (1669) met twee schilderijen en een toegangsportaal (1681-1683). Waarschijnlijk bestelde pastoor Servranckx zelf bij Jan Cossiers een groot drieluik van de Golgotha voor boven in het hoogkoor (1655-1660).

Een behoudsgezinde 18de eeuw

Tijdens de 18de eeuw werd de kerk meermaals 'gewit', werd het noordelijk zijportaal opgetrokken (1716-1717) en werd een communiebank geplaatst (1719-1721).

Pastoor Sandyck (1851-1881) drukt zijn stempel op het interieur

Op initiatief van pastoor Sandyck werden in de jaren 1860 twee nieuwe zijaltaren geplaatst. In 1873 liet hij de volledige kerk schilderen in een gedurfde kleurencombinatie. Alleen de westwand werd sober gehouden. Van 1884 tot 1899 maakte de firma Grossé-De Herde nieuwe glas-in-loodramen voor de zijbeuken.

Een tweede grote interieurfase in 1909-1912

Onder toezicht van Henri Cordemans, een antiquair en verzamelaar uit Mechelen, onderging de Begijnhofkerk een tweede grote interieurcampagne. Vanaf 1910 werd het volledige interieur opnieuw geschilderd in dezelfde kleuren als voordien.

Interieurrestauratie van de Begijnhofkerk

In 2013 werd de interieurrestauratie van de Begijnhofkerk toegewezen aan Architecten Beeck & Hermans bvba in samenwerking met Lode De Clercq en Johan Van den Eede. Meervoudige vooronderzoeken en testzones - een bouwhistorisch onderzoek door Extract bvba en een materiaaltechnisch vooronderzoek en proefrestauratie door PRC bvba (2013-2014) - hielpen om een onderbouwde restauratiekeuze te maken. Er werd beslist om het volledige ensemble te behouden en de 19de- en 20ste-eeuwse meerkleurige afwerking te conserveren.

De uitvoering van de werken werd opgedeeld in drie loten. TV Monument Vandekerckhove nv - Altri Tempi nv nam de interieurrestauratie op zich. De restauratie van de schilderijen werd gegund aan Altri Tempi nv, de beveiliging tegen inbraak en brand aan Ardovlam nv.

In de loop van 2018 en 2019 werden archeologische sleuven gegraven en werd gestart met de aanleg van de verwarming. De zijlokalen, de zijbeuken en het hoogste deel van de hoofdbeuk werden gerestaureerd. Ook 15 schilderijen, 3 muurschilderingen en 18 decoratieve doeken gingen in restauratie. Alle doeken werden naar beneden getakeld en in de zijbeuken onder handen genomen. Alleen de drie immense doeken van de Golgotha van Jan Cossiers boven het hoofdaltaar werden op een stelling hoog in de top van de kerk geconserveerd. De overige gerestaureerde schilderijen hangen sinds december 2019 weer op hun plek.

In 2020 gingen de lagere delen van de kerk in restauratie: de zijaltaren, de toegangsportalen, de vloeren en de schilderijen van het hoofdaltaar. In december van dit jaar zal de kerk opnieuw open zijn voor publiek.

Tekst en redactie: Sofie Stevens, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen

Tijdens de interieurrestauratie werden 21 barokke en 18 decoratieve doeken die op grote hoogte in de kerk hangen, gerestaureerd. ©Joris Luyten

07

Sint-Rombouts- kathedraal

Dakkap

 Sint-Romboutskerkhof

Het interieur van de Sint-Romboutskathedraal is voor de meesten vermoedelijk een vertrouwd beeld. De dakkap van de kerk, een van de grotere historische houtconstructies in Vlaanderen, is dat allicht niet. De brand van de Notre-Dame in Parijs vorig jaar toonde hoe kwetsbaar deze elementen zijn. Ook dichterbij zijn voorbeelden te vinden: tijdens de Tweede Wereldoorlog gingen de kerkdaken van zowel Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle als Leliëndaal in vlammen op. Beide kregen nadien metalen spanten naar ontwerp van architect Désiré Beek.

De dakbrand van 1972

Ook de dakkap van Sint-Rombouts kwam niet ongeschonden tot ons. Op 29 augustus 1972 vernielde een brand het koordak en het ‘Schellekenstorentje’ boven de viering. Dankzij een compartimentering met brandmuren, een droge stijgleiding en de snelle inzet van verschillende brandweerploegen bleef het grootste deel van de historische dakconstructie gelukkig gevrijwaard.

De brand van 29 augustus 1972 vernielde de historische houten dakkap van het koor, dat nadien een betonnen dakconstructie kreeg.

Datering van de dakkap

Wanneer de verschillende delen van deze dakkap tot stand kwamen, is nog geen uitgemaakte zaak. De meest voor de hand liggende bron, het middeleeuwse kerkarchief, is grotendeels spoorloos. Het samenleggen van gegevens uit verschillende onderzoeksvelden leverde al wel een relatieve bouwchronologie op.

Een eerste bouwfase

De bouw van de huidige kathedraal startte vermoedelijk in 1217. De eerste bouwfase ving aan met de dwars- en vervolgens de zijbeuk aan de kant van de Grote Markt, gevolgd door het schip en de zij- en dwarsbeuk aan de andere zijde. Deze werken werden vermoedelijk voltooid tussen 1250 en 1300. Het bestaande koor werd in het begin van de 14de eeuw vervangen door drie rechte koortraveeën met een kooromgang, waarna de rechte koorkapellen gebouwd werden. Toen de kerk in april 1312 ingewijd werd, was ze echter nog verre van voltooid.

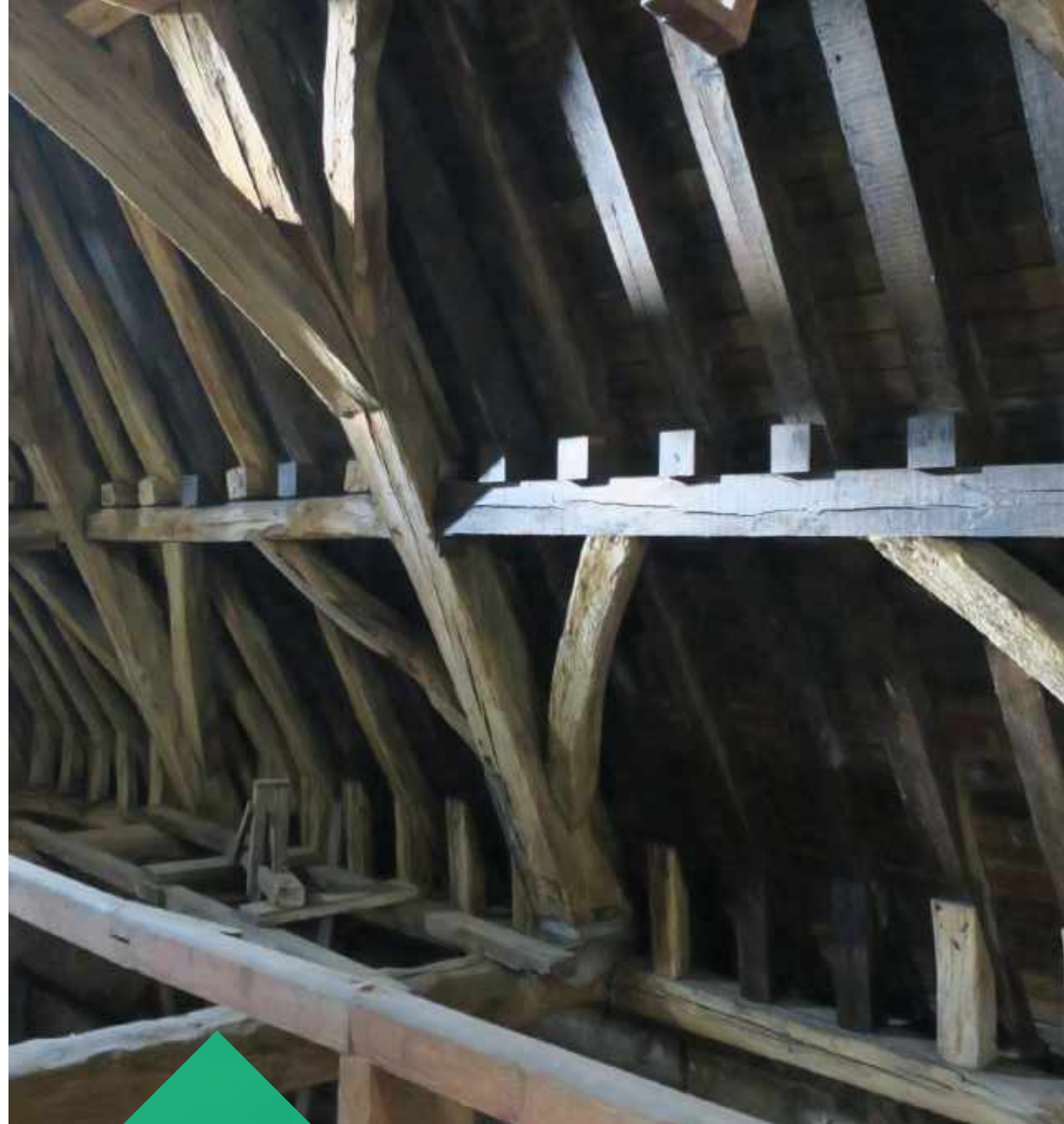
Heropbouw na de stadsbrand

Bovendien beschadigde de grote stadsbrand van 1342 ook de Sint-Romboutskerk. In 2013 ontdekte onderzoeker Frans Doperé op de zolder aan de rechterzijde van het koor sporen van deze brand, die mogelijk het volledige dakgebinte van de kerk in de as legde. De heropbouw was de start van een tweede bouwfase. Tijdens de tweede helft van de 14de eeuw werd er voortgewerkt aan het koor. De Henegouwse architect Jan van Osy was in de periode 1341-1377 waarschijnlijk de bouwmeester voor de voltooiing van de zeven kranskapellen. Omdat de brand stabiliteitsproblemen veroorzaakt had in het schip, werd daar in de eerste helft van de 15de eeuw het triforium verbouwd en werd het gewelf gereconstrueerd met de originele bouwkundige elementen.

Nadien werden de middenbeuk (1437) en het koor (1451) overwelfd. In 1452 vond de eerstesteenlegging plaats van de toren. Door financiële en religieuze problemen werden de werken rond 1520 op een hoogte van 97 meter stopgezet, hoewel de geplande grootte 167 meter bedroeg.

Moeilijke typologische datering

Een nadere datering van de houten kap van de kathedraal op typologische basis is moeilijk. De constructie hoort thuis in de groep gordingkap met schaargebinten, die zich - vermoedelijk geleidelijk - ontwikkelde vanuit de sporenkap.

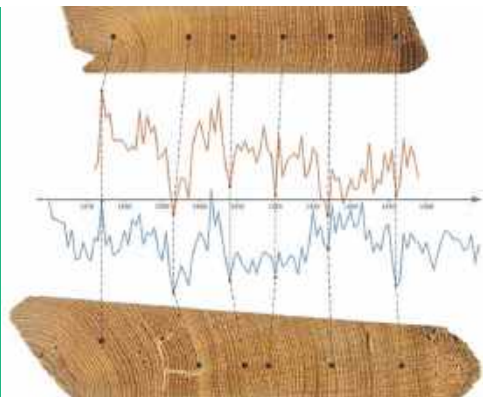
Detail van de rechterzijde van een schaargebint in de dakkap van de Sint-Romboutskathedraal.

Deze evolutie vond plaats in de lange periode tussen de tweede helft van de 13de eeuw en de tweede helft van de 15de eeuw, waarna er tot in de 18de eeuw nauwelijks nog wijzigingen plaatsvonden.

Dendrochronologisch onderzoek

In 2005 publiceerde Dieter Nuytten een artikel over zijn onderzoek naar middeleeuwse dakkappen binnen het historische hertogdom Brabant. Na een verkennende inventarisatie van de dakkappen van vooral grotere bouwwerken werden deze zo veel mogelijk dendrochronologisch onderzocht. Daarbij worden de groeiringen op stalen van het hout gebruikt om tot een datering te komen. De historische klimaatschommelingen in een bepaalde regio veroorzaken schommelingen in de jaarlijkse groei van de bomen, zichtbaar in de jaarringen. Door de diktes van de jaarringen te plaatsen binnen gedateerde referentiecurven en de (relatieve) kap van de boom te bepalen, kunnen uit de eventuele overlappingsdateringen naar voor geschoven worden. Deze methode had al succes in enkele regio's in met name Nederland en Duitsland, met exacte dateringen die door andere bronnen werden bevestigd.

Stukken historisch bouwhout met de opgemeten jaarringbreedtes uitgezet in een grafiek met datering.
© Agentschap Onroerend Erfgoed

Het dendrochronologisch onderzoek van de geselecteerde gebouwen in het vroegere hertogdom Brabant bleek echter niet eenvoudig. De onderzochte kappen werden vanaf de 15de eeuw vooral opgetrokken uit vers gezaagd, lokaal eikenhout. De korte en dikke stammen uit de dun gezaaide lokale bossen waren namelijk erg geschikt voor schaargebinten; voor sporenkappen zijn lange bomen nodig.

Houtboor met twee uitgeboorde kernen voor het verrichten van dendrochronologisch onderzoek. © Wikimedia Commons - Hannes Grobe/AWI

De plaatselijke open bosstructuur zorgde echter voor snelgroeiend constructiehout met weinig jaarringen en een sterk klimaat-onafhankelijk karakter, die het dendrochronologisch onderzoek bemoeilijken. Bovendien kwamen er ook maar zachtjesaan voldoende lokale referentiegegevens beschikbaar.

Kritische reflex

Toch werd de dendrochronologische datering voor enkele gebouwen met enig succes toegepast. De resultaten moeten echter altijd kritisch benaderd worden. Het onderzoek van de volledige dakkap van de Sint-Romboutskathedraal is in dit geval exemplarisch. Voor het schip werd de periode 1556-1574 verkregen, voor het transept lag die in 1527-1547. Deze perioden liggen ruim een eeuw later dan de tot nog toe vermelde data voor de bouw van de kerk, en moeten dus met de nodige omzichtigheid benaderd worden.

Tekst: Dieter Nuytten, Erfgoedconsulent Agentschap Onroerend Erfgoed regio Noord
Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen

08

Beeldend barok

Preekstoelen

Sint-Romboutskathedraal
© Wikimedia Commons/Ad Meskens

Historische kerken van de binnenstad

Tijdens de tweede helft van de 16de eeuw teisterden de godsdienstoorlogen tussen rooms-katholieken en protestanten onze gewesten. Mechelen vormde daarop geen uitzondering: de Spaanse Furie (1572), de Engelse Furie (1580) en de protestantse overname van het stadsbestuur (1580-1585) leidden tot de hele of gedeeltelijke vernieling van heel wat kerken, kloosters en andere religieuze instellingen.

Contrareformatie en barok

Nadat de stad in 1585 weer onder rooms-katholiek gezag kwam, werd sterk ingezet op het herstel. Mechelen was ten slotte sinds 1559 de zetel van het aartsbisdom. Met grote ijver werden de nog bestaande kerken heringericht en werden er nieuwe gebouwd, grotendeels in de uitverkoren stijl van de contrareformatie: de barok. Deze op emotie gerichte, overdadige, dynamische stijl die aan het einde van de 16de eeuw in Italië ontstond, leende zich perfect om met pracht en praal het rooms-katholieke gelijk te verkondigen.

Beeldrijke preekstoelen

Dat vertaalde zich onder meer in de uitwerking van de preekstoelen, die vanaf het Concilie van Trente (1545-1563) ook letterlijk een voorname plaats kregen in de kerken. Van op de kansel werd namelijk het woord Gods verkondigd en de ketterij bestreden.

Begijnhofkerk © KIK-IRPA

Tijdens deze periode ontwikkelden de preekstoelen zich van vrij eenvoudige meubels tot heuse kunstwerken, overladen met vaak zwierig beeldhouwwerk dat ook de ongeletterden moest overtuigen van 'de ware boodschap'. Behalve de patroonheilige(n) van de kerken treffen we er dan ook vaak de vier evangelisten Marcus (leeuw), Lucas (stier), Johannes (arend) en Mattheüs (engel/mens) aan, net als taferelen over de verspreiding van Gods' woord of het (her)vinden van het ware geloof.

Sint-Pieter en -Paul

In 1670-1677 bouwden de jezuiten een prachtige barokkerk naar plannen van Antonius Losson, die bijna volledig gewijd was aan de Heilige Franciscus Xaverius. Deze kerk is sinds eind 18de eeuw in gebruik als de parochiekerk Sint-Pieter en -Paul. Ook de preekstoel, een werk van Hendrik Frans Verbrugghen uit circa 1700, verbeeldt de rol van de jezuitenheilige als verkondiger van Gods' woord in de missies. Verpersoonlijkingen van de vier toen bekende continenten Amerika (indiaan), Europa (jonge vrouw), Afrika (gespierde man) en Azië (vrouw met tulband), dragen de kuip met de attributen van de vier evangelisten en medaillons van jezuitenheiligen.

De ontworpen verpersoonlijkingen van de continenten op de wereldbol onderaan de preekstoel in de huidige Sint-Pieter en -Paulkerk verschillen licht van de meer plastische realisatie. Kopie naar het ontwerp van Hendrik Frans Verbrugghen.

© Collectie Van Herck - Koning Boudewijnstichting

Begijnhofkerk

De preekstoel in de wellicht door Jacques Francart ontworpen barokke Begijnhofkerk (1629-1638) werd vermoedelijk rond 1653 gemaakt door een nog onbekende beeldhouwer. Vlak onder de kuip zien we onder meer de symbolen van de vier evangelisten; de medaillons op de kuip zelf bevatten de bustes van de twee patroonheiligen van de kerk (Alexius en Catharina) en van de Heilige Begga.

Michiel van der Voort maakte in 1721 een schaalmodel in terracotta voor de nieuwe preekstoel van Leliëndaal. Jan-Frans Van Geel moest het vlakke meubel in 1810 aanpassen om het tegen een zuil in de Sint-Romboutskathedraal te passen.

© Museum Hof van Busleyden

Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle

Rond 1718 beeldhouwde Willem Ignatius Kerricx een nieuwe kansel voor de gotische Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk. Deze verbeeldt de vier evangelisten, die de kuip dragen met daarop vier medaillons van onder meer de in de kerk vereerde heiligen Blasius en Jozef. Aan de trap herkennen we Mozes, de wetgever uit het Oude Testament, en Joannes de Doper uit het Nieuwe Testament.

Sint-Romboutskathedraal

In 1809 kocht de kerkfabriek van de gotische Sint-Romboutskathedraal de preekstoel van het in 1783 afgeschafte klooster van Leliëndaal. Onderaan dit meubel van Michiel van der Voort de Oude uit 1721-1723 zien we de bekering van Norbertus, patroonheilige van de norbertinessen van Leliëndaal. De kuip toont de zondeval van Adam en Eva (rechts) en de verlossing door Christus' kruisdood (links).

Sint-Jan-Baptist en -Evangelist

De gotische Sint-Jan-Baptist en -Evangelistkerk bezit een meubel van Theodoor Verhaegen van rond 1741. Het toont de Goede Herder die het volk toespreekt, een thema dat nog benadrukt wordt door het opschrift "myne schaepen hooren myne stem" bovenaan het klankbord. De drie medaillons op de kuip verbeelden de drie goddelijke deugden Geloof, Hoop en Liefde.

Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk

In 1746 maakte Theodoor Verhaegen ook een preekstoel voor de barokke Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijkkerk (1663-1678), een ontwerp van Lucas Faydherbe. Het medaillon op de kuip met de patroonheilige Maria en haar Kind staat hier voor de inkeer na de zondeval van de onderaan afgebeelde Adam en Eva, die door God uit het Paradijs worden verdreven. Het klankbord met Maria's tenhemelopneming wordt gedragen door een appelboom (boom van goed en kwaad) en een vijgenboom (boom des levens).

Sint-Katelijnekerk

Verhaegen ontwierp ook de kansel van de Sint-Katelijnekerk, die pas na zijn dood door Pieter Valckx werd uitgevoerd. Dat gebeurde rond 1774, dus na de barokperiode die rond 1750 eindigde. Verhaegens ontwerp stelde de Heilige Familie centraal, die ook opduikt in verschillende andere kunstwerken in de kerk.

Leliëndaal

In 1900 kochten de jezuiten de door Lucas Faydherbe ontworpen barokkerk (1662-1670) van het vroegere klooster van Onze-Lieve-Vrouw van Leliëndaal. Jan De Bruyn maakte voor hen een nieuwe, uiterst eenvoudige preekstoel. De enige versiering bestaat uit koperen platen met gravures van de Goede Herder en de vier evangelisten.

Tekst: Koninklijke Koninklijke Gidsenbond Mechelen/Sofie Stevens, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen
Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen

Deze foto uit 1944 toont de dynamiek in de preekstoel die Theodoor Verhaegen bijna 200 jaar voordien maakte voor de Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijkbasiliek. © KIK-IRPA

09

Kasteelpark De Borght

📍 Lakenmakersstraat 4

De oudste geschreven bronnen over het domein De Borght in het gehucht Nekkerspoel dateren uit de 14de eeuw. De naam zou etymologisch verwijzen naar een torenvormige versterking op een berg opgeworpen aarde, omringd door een gracht. Op het domein bleven alleszins de grondvesten van zo'n middeleeuwse versterking bewaard, met name de aarden ophoging, de funderingsmuren en de gracht.

Een onduidelijk ontstaan

Tot nader onderzoek is het gissen naar het precieze ontstaan van de burcht. Wat we wel zeker weten, is dat de Bourgondische hertog Filips de Goede De Borght in 1423 van de hand deed. Vijf jaar later liet Ludovicus 't Sallaert, schout van Mechelen, het bestaande slot wijzigen of herbouwen. In de eerste helft van de 16de eeuw kwam De Borght in handen van Guillaume de Barres, raadsheer van Karel V, wiens adellijke nazaten het tot in de eerste helft van de 18de eeuw vererfden.

Op de stadskarten van Mechelen door Jacob Van Deventer (rond 1550-1565) en Jan Van Hanswijck (rond 1594) is De Borght te zien als een complex met verscheidene vleugels op een site omgeven door een gracht.

Een omvangrijk domein

Archiefstukken uit deze periode van meer dan 200 jaar over de vererving of anderszins - De Borght werd geregeld (in delen) verhuurd - documenteren de grootte van het domein. Zo is er in de jaren 1680, naast het kasteel op de door water omringde motte, ook sprake van een poorthuis, een schuur, een dreef, tuinen, een boomgaard en beemden.

Rond 1768 maakte Dirk Verrijck vier gedetailleerde tekeningen van het iets meer dan 10 jaar eerder afgebrande kasteel De Borght, die mogelijk toch een zekere getrouwheid bezitten. © Gelders Archief

Een verwoestende brand

Een jaar voor zijn dood in 1751 kocht baron Philippe Roose, de bouwheer van het huidige Hof van Coloma in de Bleekstraat, het buitengoed. Zijn dochter en erfgename Eugenia kon er evenmin lang gebruik van maken, want rond 1756 brandde het kasteel uit. Ongeveer 12 jaar later noteerde de Nederlander Dirk Verrijck in het schetsboek van zijn tocht door onze gewesten dat verschillende overblijfselen van het afgebrande kasteel nog zichtbaar waren. Mogelijk baseerde hij zich op deze ruïnes en op oudere afbeeldingen voor in totaal vier heel gedetailleerde tekeningen van het kasteel vóór de brand. Op de ommuurde motte, te bereiken via een poortgebouw met een achterliggende brug, tekende hij een imposant, vierkant hoofdvolume met hoektorentjes waarachter zich twee lagere L-vormige vleugels bevonden. Dezelfde drie gebouwen zien we, weliswaar erg schetsmatig en anders georiënteerd, ook op de kaart van het gehucht Nekkerspoel die landmeter Carolus Everaert in 1736 tekende.

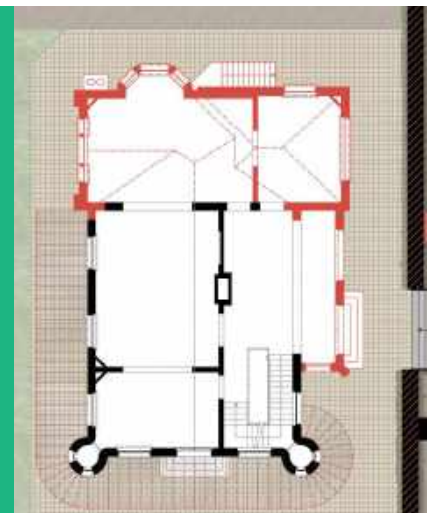
Een nieuw neokasteeltje

Nog tijdens de 18de eeuw werden de meeste restanten van het afgebrande kasteel afgebroken. Op de plek van het vierkante hoofgebouw kwam een bescheiden volume, waarover weinig bekend is. Dat werd op zijn beurt rond 1858-1859 gesloopt om plaats te maken voor de kern van het huidige kasteeltje.

In opdracht van Eduard Van Doornick en zijn twee zussen verrees hier een nieuw landhuis op een nagenoeg vierkant grondplan met één enkele verdieping en een hoektoren aan elk van de vier zijden. De nog onbekende architect - een bouwdoos ontbreekt voorlopig - hanteerde voor zijn ontwerp een mengstijl van neo-Vlaamse renaissance (oostelijke geveltop met overhoekse pinakeltjes) en neogotiek (driepas- en visblaasmotieven), die toen voor zulke residenties als passend werd beschouwd.

Enkele jaren later werd tegen twee van de vier gevels een sierlijke luifel aangebracht. Waarschijnlijk om de sporen van die aanpassing te verbergen, werd het zichtmetselwerk van de gevels bedekt met een bleke cementpleister waarin korrels euvillesteen verwerkt waren.

In haar studie naar De Borght uit 2018-2019 zette Evelyn Erauw de bouw van het nagenoeg vierkante kasteeltje rond 1860 (zwart) en de uitbreiding rond 1908 (rood) uit op het grondplan van de benedenverdieping. © Evelyn Erauw

Uitbreiding rond 1908

In 1908 kregen Sylvie du Bois van Doornick, die het kasteeltje had geërfd, en haar man Léon Allaert de toelating om het gebouw te vergroten. Hoewel de plannen ontbreken, was waarschijnlijk de Brusselaar Franz Bouwens de architect. Hij ontwierp een nieuwe toegang aan de voorzijde bij de brug en plaatste tegen de rechterzijgevel een groot rechthoekig volume, waarvoor de hoektorentjes aan die zijde afgebroken moesten worden. Hij vatte de uitbreiding op in een vergelijkbare stijl en bekleedde de nieuwe gevels met eenzelfde cementpleister, waardoor het gebouw als een geheel aanvoelt.

Weinig wijzigingen

Na de vergroting rond 1908 veranderde er nog weinig. De werken beperkten zich vooral tot het inbrengen van modern comfort, met als uitzondering de toevoeging van een verdieping op de nu vervallen hovenierswoning in 1935. Aan het einde van de jaren 1970 werd het vroegere neerhof met een 17de-eeuwse kern aan de Lakenmakersstraat wel vrij hard gerestaureerd door H. Storms en de architecten E. Welch en J. Roosemont.

Een pittoresk park

Op het domein bevinden zich nog enkele kleinere constructies - zoals een houten boogbrug en een prieeltje achteraan de motte - die moesten bijdragen aan de pittoreske sfeer van het prachtige landschapspark. Het meest opmerkelijke is echter het neogotische ronde torentje tussen de hovenierswoning en de stallen, met in de onderbouw mogelijk hergebruikte zandstenen resten van een verdwenen, losstaand torentje op de motte.

Tekst: Elise Hooft en Evelyn Erauw

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg
Stad Mechelen

Rond 1860 verrees samen met de vierkante kern van het huidige kasteeltje een hovenierswoning achter in het domein, die toen alleen een benedenverdieping had (rechts). Het historische spuihuis met trapgevels over de Heergracht werd in de jaren 1960 afgebroken.

10

Sint-Jozefkerk Battel

📍 Wolverbosstraat 42

Battel is misschien niet het grootste gehucht van Mechelen, maar het kan wel bogen op een lange geschiedenis. Bij de vernieuwing van de dijk langs de Dijle werden hier sporen van menselijke activiteit gevonden van wel 6000 jaar oud. Het is ook de plek waar zich een van de vroegste parochiekernen van Mechelen bevond: de Heilige Kruiskapel aan de Hogeweg. Nadat protestantse opstandelingen die in 1580 hadden afgebroken, werd in 1627 een nieuwe bidplaats gebouwd, gewijd aan Sint-Jozef.

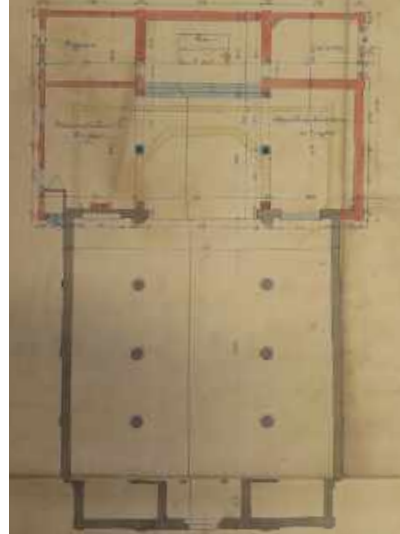
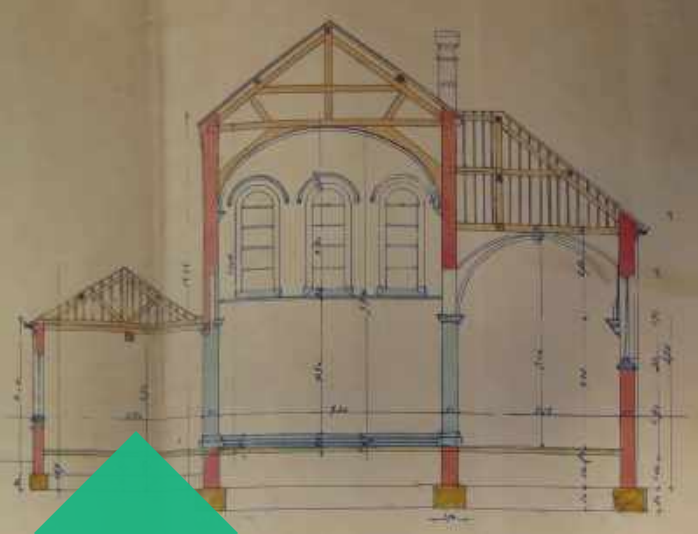
Aan het einde van de 18de eeuw stelde de Franse bezetter dit bedehuis te koop, net als de meeste andere kerken, waarna de nieuwe eigenaar het liet slopen. Meer dan 60 jaar moesten de Battelaars zich naar de veraf gelegen Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle begeven, de hoofdkerk van hun parochie.

Twee geestelijken nemen het initiatief

Dat Battel uiteindelijk weer een eigen kerk kreeg, was vooral te danken aan twee geestelijken: kanunnik Gabriël Leemans en vicaris-generaal Jean-Baptiste Van Hemel. In 1862 liet Van Hemel architect Charles Drossaert jr. een project uitwerken voor een kerk, een pastorie en een meisjesschool met een kloostertje. Drossaert, in Mechelen vooral bekend als architect van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal in de Keizerstraat (1854-1857), ontwierp de drie gebouwen in een gelijklopende, functionele baksteenarchitectuur met spaarvelden en friezen als vrijwel enige geveldecoratie. Het kerkje - het mat aanvankelijk iets meer dan de helft van het huidige gebouw - gaf hij een rechthoekig grondplan met een middenbeuk die uitliep op een koortje en twee zijbeuken.

Architect Charles Drossaert jr. vatte de in 1863-1864 gebouwde kerk, pastorie en meisjesschool op in een sobere, functionele baksteenarchitectuur.

Met zijn verbouwing rond 1900 verdubbelde architect Jules Barbier het kerkje bijna in omvang. De bidkapel van de familie Empain (links) vatte hij veel lager op dan de kapel voor Onze-Lieve-Vrouw van Tongre (rechts). © KCML - Het Depot Vilvoorde

De drie gebouwen verrezen aan weerszijden van de huidige Wolverbosstraat, vlakbij de brug over de Leuvensevaart. De grond van circa 12a voor het kerkje op de hoek met de Battelse Bergen was een gift; de rest van het project financierden beide initiatiefnemers grotendeels zelf, bij gebrek aan subsidies. Begin 1863 ging de Mechelse meester-metselaar en aannemer Ludovicus Van Horenbeeck van start. In augustus 1864, vier maanden na de ingebruikname van het kloostertje en de meisjesschool, vond in de kerk de eerste viering plaats. Eerwaarde Bogaerts, de vierde onderpastoor van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle, leidde de dienst en betrok rond die tijd waarschijnlijk de nagelnieuwe pastorie. In 1867 volgde de kroon op het werk met de erkenning van Battel als parochie en de aanstelling van een eigen pastoor.

Een armlastige kerkfabriek

Voor de inrichting van de kerk waren er evenmin subsidies beschikbaar. Dus werd er gebruik gemaakt van objecten uit de verdwenen kapel, zoals een waardevol gotisch Onze-Lieve-Vrouwebeeld, en oude stukken van elders, waaronder een orgel uit de kerk van Rumst.

Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw kwamen er mondjesmaat aanvullingen en werden 'voorlopige' objecten vervangen door nieuwe exemplaren. Hiervoor moest de armlastige kerkfabriek bijna altijd rekenen op giften. De al snel als hoogdringend beschouwde vergroting van het kerkkoor viel dus helemaal buiten haar bereik.

Baron Empain financiert

De oplossing kwam er pas aan het einde van de eeuw, dankzij een van de grootste mecenasen uit die tijd. In de jaren 1880 had de schatrijke ingenieur, ondernemer en bankier Edouard Empain (1852-1929) het landhuis naast de kerk gekocht voor zijn ouders. Niet alleen bleek Empain bereid om de vergroting van het koor te betalen, hij liet op zijn kosten ook een bidplaats voor zijn familie toevoegen en een kapel gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van Tongre; in de aan haar gewijde basiliek in Henegouwen was Empain ooit nog misdienaar geweest.

Jules Barbier ontwerpt

De Schaarbeekse architect Jules Barbier, thuis in het ontwerpen en restaureren van publieke gebouwen, maakte minstens drie voorstellen. Het enige voorstel waarvan we de plannen kennen, gedateerd in augustus 1899 en goedgekeurd door alle betrokken instanties, toont de uitbreiding van de kerk tot de huidige omvang. Alleen de ondiepe linker- en rechterzijbeuk staan er niet op en werden mogelijk tijdens de bouw zelf toegevoegd. Stilistisch sloot Barbier aan bij de bestaande architectuur, zodat er een uniform geheel ontstond.

Door de afbraak van het bestaande koortje en de belendende sacristie en bergplaats, kon de uitbreiding doorgetrokken worden tot op de perceelgrens achteraan, waardoor het kerkje bijna in omvang verdubbelde. In het symmetrisch opgevatte grondplan stelde Barbier een drie traveeën diep koor centraal. Rechts hiervan voorzag hij de kapel voor Onze-Lieve-Vrouw van Tongre en de aansluitende sacristie. Links van het koor kwam een aanzienlijk lagere aanbouw met daarin de privékapel van de familie Empain en een berging.

Op deze foto uit 1938 zien we de preekstoel tegen een zuil van de middenbeuk en het koor met de rondbogen naar de bidkapel van de familie Empain (links) en de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Tongre (rechts), die allemaal in 1964-1966 weggebroken werden. © Battel in Beeld

In 1937 braken dieven binnen door de tralies van het linkse venster van de bidkapel van de familie Empain te verbuigen.

Glasramen van Thys en Pluys

Aansluitend op de kerkuitbreiding financierde Edouard Empain rond 1901-1903 ook twee reeksen glasramen. Brusselaar Hector Thys maakte voor het koor drie ramen met de patroonheiligen van Empains ouders (Franciscus en Catharina) en broer (Lodewijk). De Mechelse glazenier Pluys ontwierp tien ramen gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van Tongre. Deze werden in 1919 op kosten van François Empain nog aangevuld met een raam uit het Genste atelier Ladon, gewijd aan Jeanne d'Arc.

Een ingrijpende verbouwing

Na deze uitbreiding bleef de kerk lange tijd vrijwel ongewijzigd, tot een verbouwing in 1964 uitgetekend door de Mechelse architect J. Jonckers. Hij creëerde een ononderbroken kerkruimte door de binnenmuren van de beide kapellen en de zuilen van de middenbeuk weg te breken, waarbij vrijwel alle grote meubelstukken en decoraties verdwenen. Door de lage buitengevel van de bidkapel van de Empains te vervangen door een nieuwe, hogere buitenmuur - het verschil met de oudere gevels toont zich in de details - kon in het schip een nieuwe metalen dakconstructie ingebracht worden.

Een nieuwe bestemming

In 1966 werd de vernieuwde kerk in gebruik genomen, tot ze begin dit jaar aan de eredienst onttrokken en verkocht werd. Enkele voorwerpen in de kerk werden mee verkocht, de andere werden stuk voor stuk gewaardeerd en zo goed mogelijk herbestemd. Brouwerij Het Anker, de nieuwe eigenaar, werkt momenteel aan een respectvolle herbestemming van het gebouw, dat zo nauw verbonden is met de geschiedenis van Battel.

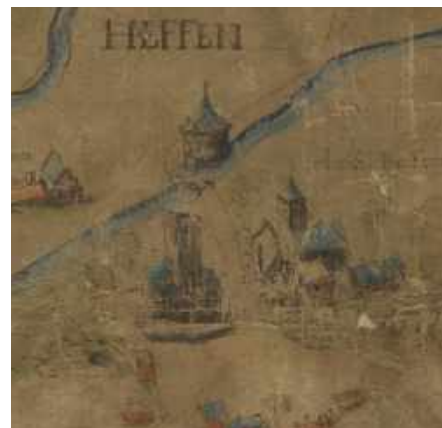
Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen m.m.v. Pol Dethier, Guido Lameire en Battel in Beeld

11

Sint-Amanduskerk Heffen

📍 Heffen-Dorp 15

Dat de Mechelse deelgemeente Heffen al van oudsher een uitgelezen woonplaats is, bewijzen verschillende archeologische vondsten uit de brons- en de ijzertijd. Uit die eerste sporen van menselijke activiteit ontwikkelde zich een bloeiende dorpskern op het snijpunt van de Zenne en de steenweg naar Dendermonde. De mogelijkheid om van daaruit de scheepvaart op de Zenne te controleren, eeuwenlang de belangrijkste verbinding tussen Brussel en het Scheldebekken, bracht immers heel wat (tol)inkomsten mee. Heffen beschikte dan ook al vóór de 11de eeuw over een eigen bidplaats. De kern van de huidige Sint-Amanduskerk klimt vermoedelijk op tot de 13de of de 14de eeuw, zoals de onderbouw van de zandstenen toren en de vroeggotische knoppenkapitelen van de middenbeuk aantonen.

Rond 1600 bracht ingenieur Mathieu Bollin de Zenne in kaart van voor Brussel tot aan het Zennegat. De gebouwen die hij tekende in de dorpskern van Heffen, zoals de kerk zonder torenspits, bewijzen het belang van deze gemeenschap tijdens de middeleeuwen. © Rijksarchief Antwerpen-Beveren

Teruglopende voorspoed

Conflicten over de tolheffingen op de Zenne, maar ook de lange, kronkelige loop en de grote debietverschillen van de rivier, leidden tot de aanleg van het kanaal Brussel-Willebroek in 1550-1561. De scheepvaart op de Zenne deemsterde weg, net als Heffen. Grote kerkuitbreidingen bleven dan ook uit. Maar de investeringen vielen niet volledig weg: zo werd de sacristie in 1638 vernieuwd en werden in de 18de eeuw de nog aanwezige preekstoel en twee zijaltaren geplaatst.

Deze aan Auguste Van den Eynde toegeschreven tekening van rond 1840 toont de toren met een rondboogpoort en langwerpige lichtopeningen in het tweede niveau.

Tekeningen van Jan-Frans Mardulyn (rond 1790) en Auguste Van den Eynde (rond 1840) tonen de kerk met gelijkaardig opgevatte, hoge dwarsbeuken. Deze waren nauwelijks breder dan de linker- en rechterzijbeuk, die weliswaar veel lager waren en licht trokken via respectievelijk twee en drie hoger opgetrokken vensters.

Drie ontwerpers voor de uitbreiding

In 1834 bezocht provinciaal architect Louis-Auguste Serrure de kerk op vraag van het kerkbestuur, dat het gebouw te klein en slecht verlicht vond. Daarom en ook omdat de kerk aan restauratie toe was, maakte Serrure meteen verbouwingsplannen op. Hij stelde voor het gebouw te vergroten door de vervallen zij- en dwarsbeuken te vervangen door nieuwe, iets bredere exemplaren die tot naast de toren zouden doorlopen. Door ze hoger te maken en het vlakke plafond van de middenbeuk te verwijderen was meteen ook het probleem van de verluchting opgelost. Serrures ontwerp oogste lof, maar bleek te duur voor de kerkfabriek.

Die liet de Mechelse bouwmeester Van Meerbeeck een goedkopere variant uitwerken, maar die viel door fouten in het bestek en het ontwerp ook te duur uit. In 1838 herwerkte de nieuwe provinciaal architect Ferdinand Berckmans nogmaals het project, dat eind dat jaar eindelijk goedgekeurd en tussen 1839 en 1840 uitgevoerd werd. Berckmans' ontwerp nam grotendeels de ideeën van Serrure over, maar dan in hun meest sobere vorm, door bijvoorbeeld de vensters in de voorgevels van de zijbeuken en het grootse nieuwe portaal weg te laten. Op vraag van de net opgerichte Koninklijke Commissie voor Monumentenzorg had hij ook meer oog voor het authentieke karakter van de kerk, dat hij benadrukte door neogotische elementen toe te voegen.

Een nieuw koor en inrichting

In 1852 nodigde de kerkfabriek hem opnieuw ter plaatse uit voor de vervanging van het bouwvallige koor, dat evenmin nog in overeenstemming was met de rest van de kerk. Berckmans ontwierp een nieuw koor met een sacristie in dezelfde uiterst eenvoudige neogotische stijl. Het werd een jaar later uitgevoerd door zijn opvolger, Joseph Schadde.

In de tweede helft van de 19de eeuw volgden de herinrichting en de aankoop van nieuwe meubels zoals twee biechtstoelen (P.J. Schaep, 1855 en 1857) en een orgel met orgelkast (Henri Vermeersch en schrijnwerker Vyt, 1865-1866). De afbraak van de oude school en de onderwijzerswoning tegen de voorzijde van de kerkhofmuur (rond 1877) en het rechtekken van de Zenne achter de kerk (rond 1899) veranderden ook het uitzicht van het kerkhof.

De ingrepen die provinciaal architect Louis-Auguste Serrure in 1834 voorstelde, werden vier jaar later grotendeels gevolgd door zijn collega Ferdinand Berckmans, maar dan in een goedkopere, meer eenvoudige uitvoering.
© Rijksarchief Antwerpen-Beveren

Schade aan de kerk

Het gebouw doorstond de Eerste Wereldoorlog vrij goed, met uitzondering van een aantal glasramen. In de jaren 1920 plaatste het atelier van Edouard Steyaert uit Schaarbeek de nog aanwezige ramen in de linkerzijbeuk. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was er meer schade. Architect Jos Schaerlaken uit Willebroek herstelde de daken en de binnen- en buitenmuren in 1947-1958 en voerde ook renovatiewerken uit. Bijna de helft van de geschatte herstelkosten ging echter weer naar de glasramen.

Nieuwe glasramen en klokken

In 1950-1951 ontwierp Louis-Charles Crespin voor het glasatelier van Frans Crickx minstens elf nieuwe glasramen. Maar pas in 1967 waren de nodige subsidies beschikbaar en kon het atelier van Guy Delodder de nieuwe ramen met voorstellingen van heiligen uitvoeren. Ook de twee klokken die de Duitsers weggenomen hadden, werden pas in 1973 vervangen door het Leuvense atelier van Jacques Sergeys.

Klaar voor de toekomst

In 1994, acht jaar na de bescherming van de kerk als monument, restaureerden architecten Johan Van Lysebeth en Marcel Verbruggen de daken, het torenparement en de glasramen en werden in het interieur pleister- en schilderwerken uitgevoerd. Met het oog op de toekomst stelt architecte Katrin van Berckmans.Niewold architecten dit jaar een beheersplan op voor de kerk en het sinds 1998 beschermde deel van het kerkhof.

Tekst: David Wellens, lokaal geschiedkundige, en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium liet vermoedelijk in de jaren 1960 deze foto nemen van het toen nog volledige hoogaltaar en het ondertussen vervangen glasraam erachter.
© KIK-IRPA

12

Pastorie Heffen

📍 Heffen-Dorp 15

Er bestaat nog geen doorgedreven onderzoek naar de pastorie van Heffen. Vooral de oudste bouwgeschiedenis is nog onbekend. Tijdens de middeleeuwen was Heffen een welvarend dorp. Die voorspoed was vooral te danken aan de inkomsten uit de scheepvaart op de Zenne, eeuwenlang de belangrijkste waterweg tussen Brussel en het Scheldebekken. Het dorp was dan ook al vóór de 11de eeuw een zelfstandige parochie met een eigen bidplaats en vermoedelijk ook een pastorie.

De pastorie in beeld

Waarschijnlijk bevond de middeleeuwse pastoorswoning zich al op de huidige plek. De afbeelding van de dorpskern op de kaart die ingenieur Mathieu Bollin rond 1600 tekende van de loop van de Zenne van voor Brussel tot aan het Zennegat, is op die plek te vaag. In het kaartenboek van Heffen, in 1717 samengesteld door Jan Van Acoleyen, is de toenmalige pastorie wel duidelijk zichtbaar, links tegenover de kerk. Van Acoleyen gaf woonhuizen op zijn kaarten vrij stereotiep weer, zodat we daaruit alleen kunnen afleiden dat het een vrij groot, losstaand gebouw betrof.

In zijn kaartenboek van Heffen uit 1717 gaf Jan Van Acoleyen de toenmalige pastorie (n°5) weer op de huidige locatie.

Herbouwd in de 18de eeuw

De constructie van de huidige pastorie en een aantal interieurelementen in een sobere classicistische stijl zoals de trappaal, enkele schouwen en stucplafonds, doen vermoeden dat het pand aan het einde van de 18de eeuw herbouwd werd. Mogelijk gebeurde dat rond 1785, zoals een datering op een van de zolderbalken aangeeft.

Dit detail uit een kadastrale kaart van landmeter Dumelz van rond 1808 toont de pastorie (groene percelen) met een langgerekt dienstgebouw en een losstaand bijgebouwtje tegen de Zenne.
© Rijksarchief Antwerpen-Beveren

Dit detail uit de kadastrale kaart van P.C. Popp van rond 1865 toont het vernieuwde, kleinere dienstgebouw van de pastorie. Het huisje tegen de Zenne was toen al verbouwd tot een apart hoefvetje.

De pastorie in privéhanden

Na de bezetting van onze gewesten door de antiklerikale Fransen in 1794, werden alle kerkelijke bezittingen genationaliseerd. De meeste daarvan werden kort nadien openbaar verkocht. De pastorie van Heffen kwam zo in handen van de schatrijke Emmanuel de Perceval, voormalig ontvanger-generaal voor Mechelen. Die overleed in 1800 zonder het gebouw terug te schenken aan de gemeente, zoals hij naar verluidt had beloofd. Het huis bleef wel in gebruik als pastorie, maar werd door de gemeente gehuurd van de Percevals weduwe.

Het OCMW geeft de pastorie in erfpacht

In 1810 en 1817 probeerde het gemeentebestuur de pastorie terug te kopen, zonder succes. Bovendien weigerde de eigenares nog een langdurige overeenkomst af te sluiten en dreigde ze ermee de huur sterk te verhogen of het gebouw aan de hoogste bidder te verkopen. Het armlastige gemeentebestuur was niet in staat de schattingsprijs van de pastorie te betalen of een ander geschikt gebouw te voorzien. In 1820 slaagde toenmalig burgemeester Charles du Trieu er echter in om het Bureel van Weldadigheid - de voorloper van het OCMW - een aantal gronden te laten ruilen tegen de pastorie, die vervolgens in langdurige erfpacht werd gegeven aan de gemeente.

Werken in de jaren 1830

Bij een inspectie van de openbare gebouwen van Heffen in 1836 constateerde provinciaal architect Ferdinand Berckmans dat het gebouw dringend aan een opknapbeurt toe was. Archiefdocumenten leren ons dat een jaar later het dak vernieuwd was en er beneden vensterluiken moesten komen. Waarschijnlijk ook tijdens deze verbouwing werd het langgerekte dienstgebouw vervangen door een kleiner, compacter volume, zoals onder meer te zien op de kadastrale kaart van P.C. Popp.

Nadien veranderde er bijna 150 jaar lang ogenschijnlijk weinig aan de pastorie. De gemeente bleef het gebouw huren van het OCMW en stond in voor werken die de mogelijkheden van de kerkfabriek overstegen. Dat was onder andere het geval in 1951, toen het dak hersteld werd en er aan de binnen- en buitenzijde van het gebouw geschilderd werd.

Woelige jaren 1970

De jaren 1970 brachten wel grote veranderingen. Rond 1970 begon het doortrekken van de Sint-Amandusstraat tot aan de huidige Fabiolalaan. Het dienstgebouw van de pastorie, dat vlak op het tracé lag, werd grotendeels afgebroken. Achter het kleine, lage stukje onder het pannendak dat behouden bleef, werd ongeveer een jaar later een nieuwe achterbouw opgetrokken. Door de grote fusieoperatie van 1976-1977 werd Heffen een deelgemeente van Mechelen en ging de pastorie over op het OCMW van de stad. Aanvankelijk huurde het stadsbestuur het gebouw van de welzijnsinstelling, maar om zijn behoud als pastorie te kunnen garanderen kocht het het gebouw in 1984.

Een nieuwe bestemming

Na het pensioen van pastoor Jos Valvekens in 2005 werd de pastorie ter beschikking gesteld van de vzw Willekom, die er gedurende enkele jaren personen met een beperking opving. In 2018 verkocht het stadsbestuur de vroegere pastorie aan chef-kok Maarten Van Essche en zijn vrouw, die het gebouw binnen afzienbare tijd een nieuwe toekomst zullen geven.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen

Hof van Nassau - Freinetschool Villa Zonnebloem

ten Berge, Helena, How to save a Monument in Danger: Application of the 2015 Monumentdecree on Hof van Nassau in Mechelen, a Burgudian city palace, with a problematic history of conservation, masterthesis, RLICC, 2017.

Hof van Coloma - Berthoutinstituut-Klein Seminarie

De Greef, Patrick, Het 'Hotel Coloma' te Mechelen. De verborgen geschiedenis van een achttiende-eeuws stadspaleis, (onuitgegeven studie), Mechelen, 2006.

Het Predikheren

Denys, Elsbeth, Rasson, Fabian en Jaenen, Marieke, Bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van het Predikherenklooster te Mechelen, (onuitgegeven studie), Antwerpen, 2011.

De Peu, Piet, Het oud-dominicanenklooster te Mechelen, Gent, 1986.

Fexer, Charlotte en Vermaelen, Begga, Bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van het predikherenklooster te Mechelen: 2e fase, (onuitgegeven studie), Borgerhout, 2012-2013.

Stuhlmacher, Mechthild, dossier ontwerp en aanvraag voor de meerjarige subsidiëringsovereenkomst, Rotterdam, 2013.

Begijnhofkerk

De Greef, Patrick, De geschiedenis van de Mechelse Begijnhofkerk. 330 jaar vrouwelijke devotie onder de hoede van de pastoor (1595-1925), (onuitgegeven studie), Mechelen, 2015.

De Greef, Patrick, Bijdrage i.h.k.v. de tentoonstelling 'Begijnhoven. Eeuwenoud. Eigentijds', (2019).

Laporte, D. en Horsten, F., Ontstaan en ontwikkeling van de begijnenbeweging, in: tijdschrift OKV, jaargang 2001, nummer 4, uitgeverij Die Keure, Brugge.

OKV 1982, 20ste jaargang: "De baroksculptuur en het barok kerkmeubilair in de zuidelijke Nederlanden" en "De barokarchitectuur in de Zuidelijke Nederlanden".

Philippen, L. J. M., Begijnen-werkzaamheden naar een schilderij in 't Mechelsch Begijnhof, in: Prosper Verheyden gehuldigd ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag 23 October 1943, p. 51-70.

PRC bvba (2014), Materiaaltechnisch onderzoek, Mechelen, Sint-Alexius en Sint-Catharinakerk, (onuitgegeven studie), 2014 (archief dienst Monumentenzorg stad Mechelen).

Sint-Romboutskathedraal - dakkap

Nuytten, Dieter, Middeleeuwse dakkappen in het voormalige hertogdom Brabant, in: M&L, juli-augustus 2005 (24/4), p. 22-36.

Kasteelpark De Borght

Hooft, Elise, Kasteel De Borght, Lakenmakersstraat 8, Mechelen. Bouwhistorische studie, ongepubliceerd practicum 1 MLZ i.h.k.v. het Postgraduaat Monumenten- en Landschapszorg aan de Hogere Opleidingen voor Stedenbouw, Monumentenzorg, Technologie en Economie van het Gemeenschapsonderwijs, Antwerpen, 1997-1998.

Erau, Evelyn, The Borght castle in Mechelen. An extended historical and technical analysis, unpublished masterthesis Architectural Engineering Vrije Universiteit Brussel, 2018-2019.

Sint-Jozefkerk Battel

Van Kerckhoven, Roger, Battel opgehelderd: overzicht van de geschiedenis van het gehucht Battel van in de vroegste tijden tot vandaag, gepubliceerd in eigen beheer, 2015.

NOTITIES

Lined writing area on page 80.

Lined writing area on page 81.

COLOFON

Teksten

Marc Debatty	David Wellens	Helena ten Berge
Patrick De Greef	Elise Hooft	Roel Van den Bril
Eveline De haes	Guido Lameire	Maarten Van den Mooter
Pol Dethier	Dieter Nuytten	Jeroen Van der Auwera
Evelyn Erauw	Sofie Stevens	Koninklijke Gidsenbond Mechelen

Dank aan

- In de eerste plaats aan alle eigenaars die met zoveel enthousiasme hun eigendom openstellen
- De vele vrijwilligers en personeelsleden van Stad Mechelen die zich inzetten voor de bewaking van de opengestelde gebouwen
- Alle muzikanten van het Conservatorium die voor sfeervolle muziek zorgen in de opengestelde panden
- De Ware Vrienden van het Archief
- Faculteit van het Mechels Dialect
- Koninklijke Gidsenbond Mechelen
- Mechelen Binnenste Buiten
- Stadsarchief Mechelen
- Torens aan de Dijle

Redactie

Eveline De haes, Sofie Stevens en Maarten Van den Mooter

Eindredactie

Marijke Hoflack

Beeldmateriaal

Het fotomateriaal is afkomstig van het Stadsarchief Mechelen - www.regionalebeeldbank.be, van de afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen of Visit Mechelen, tenzij anders vermeld

Vormgeving en drukwerk

Joke Doms en Mechelse Drukkerijen

Cover

Begijnhofkerk ©Visit Mechelen

Deze brochure is een publicatie van de afdeling Projecten en Monumentenzorg Stad Mechelen. Uit deze uitgave mag niets overgenomen worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

v.u. Patrick Zeeuws, Grote Markt 21, 2800 Mechelen
Wettelijk depot: D/2020/0797/11

